

ЛІТЕРАТУРНА НАУКА

література
наука
Мистецтво

ВИДАВНИЦТВО
„НОВІ ДНІ“
ЗАЛЬЦБУРГ

ЛІТАВРИ

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ

І НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ

===== МІСЯЧНИК =====

Прекрасна пластика і контур строгий,
Добірний стиль, залізна колія —
Оде твоя, Україно, дорога.

Микола Зеров

ЧИСЛО

1

КВІТЕНЬ

1947

ОРГАН СПІЛКИ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ, ЛІТЕРАТОРІВ І МИСТЦІВ У АВСТРІЇ

ВИДАЄ: ВИДАВНИЦТВО „НОВІ ДНІ“ — ЗАЛЬЦВУРГ

Обкладинка М. Бутовича.

Редакту Колегія.

Головний Редактор — Ю. Клен.

Адреса редакції: Verlag »Nowi Dni« (für »Litawry«) Salzburg, Lexenfeld 21.

МИКОЛА ЗЕРОВ

В ТРАВНІ
(З циклю „Київ”)

Емаль Дніпра, сліпучий синій сплав,
Газон алей і голе жовтоглиння,
І в поводі прозорого проміння
Зелені луки — як розлогий став.

Ніколи так жадібно не вбирав
Я красоту осіннього одіння:
Лісок обмілин, темнобоке ріння,
Брунатні лози і смарагди трав.

Крізь цегли й брук пульсує кров зелена
Рослин земних, і листя чорноклена
Кривавиться на свіtlі лихтарів.

І між камінних мурів, за штахетом,
Округлих яблунь темний кущ процвів
Таким живим розпадистим букетом.

1933.

КЛЕАРІСТА

То Клеаріста йде у хвилюванні нив;
Блакить очей горить із-під дугастих брів,
Вузьке чоло її повязкою повите;
На шиї молодій важка лежить коса,
А в ній пишається — мілетських рож краса
І братків синьоокі կвіти.

Ген полумінь Зорі далекий обрій змив;
І трипотання крил, і жайворонків спів
Із посвистом дрозда у дальне небо лине;
Зайці, прокинувшись у золотих хлібах,
Росу обтрушуєть, і по тугих стеблах
Тремтять і будяться перлини.

Під небом молодим від чого світло б'є —
Чи від Зорі, що з хвиль запінених встає,
Чи з усміху й очей краси-сіціліянки?
Хто зна? а може вас стряхає, як росу,
Світило чарівнє: і сяйво, і красу,
І щастя молоді світанки?

Бо там, з отарою, на гострому шпилі
Гейблейський став пастух і бачить, як у млі
Кохані обриси рожевий день обводить.
Він каже: — Ніч була, і ось світас день! —
І краще від зорі, лункіше від пісень
В душі у нього сонце сходить.

Переклав Микола Зеров
(23. X. 1930).

ЗОЛОТИЙ ПОТІЧОК

Вітер крутить снігом, буйно несе снігові пушинки на своїх легких крилах, пустує... Пустуючи, він наводить на вулицях свої порядки: ось на розі Пушкінської й Каштанівської він збудував зі снігу цілу фортецю, зате на протилежному боці Пушкінської ретельно позамітав сніг, неначе віником, відкривши слизьке й голе, вкрите льодом місце... А мороз-жартівник і собі пустує: він зцілює повітря на рідкість низькою для Харкова температурою—38 ступнів.

Серединою Пушкінської вулиці дві жінки волочать саночки в напрямку до Пушкінського кладовища; одна запряглась у сані спереду, друга штовхас їх ззаду... На саночках лежить міцно прив'язаний грубим шнуром, замотаний у сіре лахміття труп... Його ноги звисають з саночок, тверді та негнучкі, мов два патики; дві дивовижно грубі ступні в чорних скарpetках вилазять з-під сірого лахміття назовні...

Цей похорон не викликає жодного зацікавлення нечисленних шішаків—вони пробігають заклопотано і швидко, скутившись та як найглибше заховавши свої посинілі, здебільшого опухлі обличчя під комірні плащів...

На заметеній вітром і вкритій льодом місцині саночки з трупом біжать швидко, самі собою, а дві жінки тупцюють за ними, надаремне намагаючись наздогнати труп, який байдоро посувався в напрямку до кладовища, виставивши назовні дивовижно-грубі ступні задубілих ніг...

Доцент В., високий, худорлявий, з блідим, нервовим обличчям, одягнений в теплий плащ та футрову шапку, яби прикинів своїм уважним поглядом до дивовижно-грубих ступнів мерця... З властивою вченім розсіяністю він вже не слухає, про що говорить його супутниця, молода, чорноброва, невеличкого росту жінка, з гарним, але блідим, виснаженим обличчям; він думає щось своє...

Переїхавши вкрите льодом місце, покійник зупинився, члено чекаючи на двох жінок, і за хвилину поїхав далі з їх допомогою.

Доцент, не відриваючи уважного погляду від грубих ступнів мерця, ввічливо взяв молоду жінку під руку, щоб допомогти їй перейти слизьке й голе, як лоб, місце.

— Ви навіть не уявляєте, Катрусе, яка цікава з наукової точки погляду проблема голоду,—сказав він, очевидно, відповідаючи радше на свої власні думки, як на те, що говорила Катруся... Бо вона здивувана зиркнула швидким оком на вченого, ніби не розуміючи, що саме могло так різко змінити тему і напрямок їх бесіди...

— Саме тепер, зимою 1941-42 року настав час для досконалого вивчення проблеми голоду... Страшний і повний великого трагізму час! Але вимирання великої маси людей з голоду дає нам, лікарям, особливо-багатий матеріал для цінних з наукового боку спостережень. Я уважно стежу за своїми голодуючими пацієнтами, я помічаю ті зміни, що відбуваються в їх організмі, так з фізичного, як із фізіологічного боку. Але найцікавішими для мене є ті зміни, що відбуваються в психічному стані людини. Саме це і є темою моєї останньої наукової роботи, яку я тепер пишу... Особливо разючі зміни в психічному стані людини відбуваються в період опухання від голоду...

Запхавши ніс у хутро коміра, Катруся уважно слухає доцента В. і дивиться просто себе... На фоні вкритої притоптаним снігом Пушкінської вулиці вона бачить саночки з покійником і дві жіночі постаті... Покійник ґлядає наближається до кладовища, а дивовижно-Грубі ступні його ніг постійно маячать перед очима Катрусі... Уважно слухаючи доцента В., вона тепер разуміє, що саме ці розпухлі від голоду покойникові ноги викликали у вченого низку думок на цікаву для нього тему... А вона й не звернула на цього покійника особливої уваги: адже їх так багато везуть щодня Пушкінською вулицею в напрямку до кладовища! І майже всіх везуть на саночках, без домовин, просто замотаних у якенебудь лахмітті... Інколи везуть покійників лише в біллю, прикритих мішком або простирадлом... До всього можна звикнути! І Катруся, живучи на Лермонтовській, недалеко від Пушкінського кладовища, привычкалася до цього вигляду—прямуючих до кладовища саночок з покійниками без домовин у супроводі 1-2 осіб найближчих родичів...

А доцент, попавши на хвилюючу й цікаву для нього тему, захоплено продовжує підвищеним тоном, ніби звертаючись до широкої авдиторії слухачів:

— Саме в період опухання від голоду завмирає в людині все те, що придбано культурою й вихованням, завмирає навіть родинне почуття, і натомість виникає з жагучою силою первісне почуття голодного звіра,—звіра, що терпить муки голоду й силоміць вириває їжу з рота слабшого звіра, хоча-би цей слабший звір був його сином, жінкою або матір'ю... Тоді зникають усі величні почуття, що є надбанням вікової культури, і опухла людина стає лише голодною твариною...

Катруся слухає доцента, ковтаючи голодну сітину, і пригадує собі свого сусіда, інженера Г., який помер з голоду тиждень тому, і який, вже будучи в опухлім стані, виравав силоміць їжу з уст свого п'ятирічного синка... Цей інженер був безперечно культурна людина і безмежно любив свого єдиного синка Юрчика...

— У чоловіків,—ніби відповідаючи на Катрусині думки, продов-

жує доцент В.—ді прояви бурніші, ніж у жінок, бо вони реагують на муки голоду гостріше. Статистика смертності від голоду, яку я тепер старанно досліджую, каже, що відсоток померлих з голоду чоловіків значно більший, аніж жінок.

Тимчасом вони давно минули вкриту льодом частину Пушкінської вулиці і вже наближались до повороту на Лермонтівську, де жила Катруся... Їм назустріч з якогось двора, виїхав на саночках ще один покійник, якого з трудом волочила дівчинка років чотирнадцяти, запрягши у санки. Це дівчатко напевно мало зпайомих або еусідів, але... йому ніхто не допомогав, і це було цілком закономірно... Адже голодні люди тратять усі високі почуття, в тому числі, очевидно, і співчуття до чужого горя: тепер кожний голодний старається за всяку ціну заощадити рештки своєї енергії, і зрозуміла річ, ніхто тепер не йде супроваджувати доброго друга на кладовище, ніхто не допомагає вдові або сироті у горі...

Тепер для Катруся жорстокі факти сучасного життя ставали зрозумілими, насичувалися простим і в той же час трагічним змістом ...

А доцент В. майже не звернув уваги на цього нового покійника... Він продовжував захоплено говорити, тримаючи свою правою рукою Катрусю попід руку, а лівою розмахуючи в повітрі. Комір його плаща розкрився, відкриваючи худу, жилаву шию, а тепла шапка зсунулась на саму потилицю, показуючи великий лоб ученого та вкриті сивиною скроні.

— Поперше, ви ризикуєте застудитись, — сказала Катруся, зиркнувши на доцента швидким оком; — подруге вже початок четвертої, а ви певно забули, що маєте нещастя жити в місті, де нема ні трамваїв, ні автобусів, ні авт, ні візників, що ходити вулицями міста можна лише до четвертої, і що ви живете в протилежному кінці Харкова... Отже, ви ризикуєте бути застреленим німецьким постом, за те що ходите в заборонений час... Хто тоді закінчить наукову працю про вплив голоду на психіку людини? Потретє, візьміть вашу руку; бо я вже прийшла додому і мушу з вами попрощатись...

Доцент з неприхованим зацікавленням глянув на свою праву руку, яка ще й досі була під лівою паю Катрусі. Подавши свою праву руку, щоб допомогти Катрусі перейти вкриту льодом містину, він просто забув узяти її назад... Здивовано піднісши догори свої кострюбаті брови, він ніби питав усім своїм виглядом: „Яким це способом моя права рука могла там опинитися?“ Але руку повільно діловито забрав.

Катруся дзвінко розсміялася.

— Ваша розсіяність з кожним роком щораз більше зростає... Боюся, що, коли ви станете старим і славетним ученим, вона досягне зовсім анекдотних розмірів... Боюся також, що, працюючи над проблемою голоду, ви з властивою вам розсіяністю, напевно, не по-

мічаєте, що Ви голодуєте самі... Ви дуже змарніли за останній час... Чому це? Адже з вашою величезною лікарською практикою ви могли б не голодувати!

Останні слова Катруся вимовила з ноткою справжнього співчуття до вченого...

— Ви добре знаєте, Катрусе, що голодуючих я приймаю безплатно: адже харчів вони дати не можуть, а гроші... що за них тепер купиш?

— А німці?—напосідала Катруся: адже ви лікуєте німців, у тому числі й німецьких офіцерів!... Беріть з них за лікування не грошима, а харчами!...

— Німці, питаете ви... Німецькі офіцери... Вони на початках лікування, з правила, обіцяють заплатити „шпеком“ та шоколядою, а вилікувавшись, або майже вилікувавшись, зникають назавжди...

— Ну певна реч, ви думаете тепер лише про вплив голоду на психіку людини і зовсім забуваєте, що від ваших пацієнтів - німців треба вимагати плату за лікування авансом або частинно авансом...

Катруся саме збиралася дати вченому цілу низку практичних порад, але, глянувши на годинника, що був на її руці, завмерла: було пів четвертої... Коли ж розсіяний учений встигне повернутись додому?

— Прошу вас, благаю: біжіть мерщій додому! Адже вас може застрелити німецький пост!

Доцент кріпко щотиснув Катрусину руку і справді побіг... А Катруся стояла коло дверей свого помешкання і дивилась йому вслід, аж поки його трохи незgrabна постать зникла за рогом Пушкінської вулиці.

— — — — —

Початок лютого 1942 року. Лише 7 година вечора, а Харків тоне в пітьмі... Вулиці без пішоходів, вікна будинків—без освітлення... І на тлі потонулого в глибокій пітьмі міста особливо грізно нагадують про щойно пережиті страхіття численні руїни колись величавих, заповнених людьми будинків... Ось мертвий масив спаленого советами величезного будинку проектів, ось страшні руїни Обласного Управління НКВД, теж спаленого советами перед відступом... Страшні руїни, і ще страшніші спогади... Збомбардовані німцями будинки південної станції та поштового уряду, зіпсути залізнична колія та рештки висаджених у повітря мостів яскраво промовляють про відсутність будь-якого зв'язку великого міста з рештою світу.

А ось зовсім знищений німецьким бомбардуванням і пожарами центр Харкова... Він красномовно підкреслює своїми величезними купами нагромадженого каміння, бетону та скла, що велике місто тепер не має центру... Його знищили руйнуючим штурмом недавніх,

подій, як знищили водогін, електростанцію, мости, залізницю, вокзал, трамвай, телеграф, телефон, пошти... і... навіть наявні запаси харчів.

Велике місто—без центру, яка це—дрібничка!... Велике місто без жодних засобів пересування, без палива, без світла, без води, без харчів... і навіть без будь-якої можливості їх довезти, бо для цивільного населення нема жодного сполучення з рештою світу... Велике місто, що мало перед війною більш як вісімсот тисяч населення, має тепер лише триста тисяч, та й ті вимирають...

О, тепер у великому місті ніхто не народжується, в ньому лише дуже інтенсивно вмирають... А де ж поділася решта п'ятсот тисяч? Мабуть, більш як триста тисяч евакуювали совети, а решта—роздіглися пішки з цього приреченого до загибелі міста—по сусідніх містечках та селах або... вже встигли померти з голоду за три з половиною місяці, що минули від моменту вступу німців до Харкова (знаменна для харків'ян дата—24 жовтня 1941 року!) А харчові запаси? Адже мусіло мати їх таке велике місто! Харчові запаси евакуювали совети, а те, чого не встигли вивезти, було з наказу влади знищено... В більшості випадків спалено... або приведено в неможливий до споживання стан...

Велике, вимираюче місто стало тепер прифронтовим, бо лінія фронту вперто тримається довгий час недалеко від нього—по течії Донця... Це ще більш утруднює сполучення його з довкільними районами... Це надає йому характеру великого військового центру...

О, як тепер багато в ньому озброєних людей, що ходять у зелено-синіх уніформах і розмовляють незрозумілою для більшості населення мовою! До великого міста на відочинок приходять тепер цілі військові частини з фронту... вони шукають розваг і молодого жіночого тіла... і вони це легко знаходить, бо вони за те і за друге можуть заплатити... хлібом, харчами...

До великого міста на лікування приходять великі транспорти поранених з фронту, які лежать у шпиталях і, поки тяжко хворі, то... нічого не шукають... а як трошки видужають, то теж шукають розваг і жіночого тіла... і теж знаходить...

У великому місті є ціла мережа різних німецьких установ стального типу: командатура, поліція, німецькі постачальні організації, Ідельні, гуртожитки і таке інше, а також ціла низка різних зашифрованих Абтайлонг' та Штафель, діяльність яких залишається для населення таємницею... Штат цих численних установ теж шукає розваг і жіночого тіла... і, зрозуміла річ, теж знаходить, тим більше, що ця категорія військових належить уже, так би мовити, до стального населення Харкова; вони займають найкращі приміщення і влаштовуються з комфортом у всіх можливих розуміннях цього слова...

Було би кривдою для озброєних людей в зелено-синіх уніфор-

мах твердити, що вони шукають лише розваги та молодого жіночого тіла... Щоб бути об'єктивним, треба віддати їм повну справедливість, відзначивши, що є в них шукання й більш серйозного, навіть цілком ділового порядку, а саме: майже всі вони без винятку шукають, якби купити за безцінь золота, брилянтів та найкращі хутра, Шукають... і теж находять, бо тут усе йде їм назустріч, тут вони мають занадто могутніх спільників: голод, злидні та холод... Сама природа в особі мороза-жартівника цього року жене воду на німецький млин. Мороз цієї зими дозволяє собі на занадто брутальні жарти: він доводить температуру зимового повітря до незвичайно-низького для харків'ян рівня і в умовинах відсутності палива робить голодних людей неспроможними до боротьби за життя... А численна армія спекулянтів з свого боку ретельно допомагає німцям добувати золото із надр голодного й холодного, конаючого у нечуваних злиднях населення...

Німці шукають жіночого тіла й золота здебільшого вечором. Сame тоді, коли настає так званий заборонений час (після четвертої години дня) на порожніх вулицях великого, потонулого в п'ятій місті можна зустрінути лише озброєних людей в зелено-синіх уніформах... Вони проходять то поодинці, то невеличкими групами по 2-3 чоловіка, і в тиші насиченого морозом повітря ще здалеку чіткочується їхні важкі кроки по рипучому, не досить ще втоптаному снігу.

Ось Пушкінською вулицею, там де вітер, пустуючи, позамітив сніг, відкривши вкрите льодом місце, ідуть двоє в зелено-синіх уніформах... Ось один з них, підковзнувшись, трохи не впав... але втримався на ногах і, сказавши „Доннерветтер“, пішов далі, весело розмовляючи із своїм супутником...

Ось, на розі Басейної їх зупинив пост — короткий обмін словами... сказане гасло і знову пішли далі... Минувши Лермонтівську, недалеко від Пушкінського кладовища зупинилися; засвітивши кишеневу лямпочку, глянули уважно на число невеличкого будинку й рішуче зайшли до дверей... Лямпочка на якусь коротку мить освітила еполети та кашкети з блискучими офіцерськими відзнаками... Чому пішли саме сюди?... Чого шукають? Молодих дівчат чи дешевого золота??

О, велике, напівзруйноване місто, що потонуло в п'ятій, лише здається мертвим! Не вірте його суровій нерухомості мердя, не вірте його темним, позбавленим будь-яких ознак життя вікнам! За цими темними вікнами подекуди живуть ще люди. Люди, які досі ще не вмерли, і які не хотуть вмирати, які за всяку ціну хотять задоволити свій звірячий голод і загріти своє змучене довготривалим холодом тіло, які в муках проходять трагічний шлях поступової втрати високих почувань, що є надбанням вікової культури, і які... навіть утворюють собі поступово нову „мораль“, що виправдує кожний злочин, і яку можна висловити короткими словами:

„Все добре, що дас мені змогу не вмерти з голоду”...

Ті, що скорше стають на цей шлях — виживають, а деякі навіть багатіють; ті що борикаються, вагаються і в більшій, або в меншій мірі утримуються від нової „моралі”, — поступово вимирають, даючи додентові В. багатий матеріял для вивчення проблеми голоду... для вивчення питання, як впливає голод на психіку людини...

У Катрусі довгі чорні коси, які короною двічі оточують її голову, у неї поважні карі очі під чорнявими півкругами бровенят, саме таких бровенят, про які люди засвоїли собі звичку говорити, що вони — „шнурочком”... У Катрусі смагляве личко, мила усмішка та рівненькі зуби... Але... у неї прозоро-бліде, виснажене обличчя без жодного натяку на рум’янець... а маленька, колись така зграбна й приваблива постать, тепер стала худорлява і плоска, як дошка... Ще недавно — лише два-три місяці тому — Катруся звертала на себе загальну увагу своєю вродою, а тепер... тепер треба дуже уважно до неї придивитися, щоби сказати, що вона була колись гарна і могла би ще бути така, якби... під'їла...

— Так, так, — говорить сама до себе Катруся, розглядаючи себе в дзеркалі, що стоїть перед нею на столі, освітленому скромним світлом каганця, і їй мимоволі пригадуються слова відомої арії Маргарити з опери Фавст: „Ні, де не ти, Маргарито, ні, де не ти!“

Тільки Маргариті чудно було спостерігати дивний розквіт своєї краси, оздобленої золотими прикрасами, а Катрусі навпаки — передчасну втрату її...

— Так, так, — говорить сама до себе Катруся: — цілком мала рапцю моя товаришка — Гая, коли місяць тому попереджувала мене, що ще два-три тижні такого голодування, і на мене страшно буде подивитися... Так і сталося...

Катруся повільно встас з-за столу, підходить до залишеної пічечки й починає маленькими трісочками розігрівати зварену вчора бурякову юшку... На її чолі залягла глибока поперечна зморшка, яка з'являлася в неї завжди в моменти напруженого роздумування.

У невеличкій, чистенько прибраній кімнаті — холодно так, як назовні, різниця лише та, що вітер тут не крутить снігом... Кілька полінець дрів, що лежать у куточку, розподіляються малесенькими порціями лише для варення та загрівання бурякової юшки, яка стала тепер єдиним щоденним їдженнем Катрусі, і якої вже ось-ось не буде... Адже один кормовий буряк коштує на базарі 40—50 кар.... Де їх узяти, коли продала вже всі кращі сукні (по 200—300 карб., простирава, все краще білля, усе взуття, окрім одної пари, що на ший... Все пішло за безцінь, і все втрачено на кормові буряки для щоденної юшки...

Катруся съорбас гарячу юшку, в ній плавають тоненько нарізані кусочки буряків... Молоді зуби пажерливо схоплюють кусочки

буряків, пажерливо розтирають їх на дрібно... і... з обуреним невдоволенням прагнуть іншої їди, такої їди, яку можна. було б кусати, гризти, жувати, видушуючи з неї споживний, смачний сік... Ось з'їдено бурякову юшку, і буйна фантазія Катруся малює їй кусочек хліба... Зусиллям волі жене від себе цю спокусливу уяву геть, а рот переповнюється голодною слинкою, і зуби мимоволі роблять рух жування... Хліб! Катруся не йла його вже більш двох місяців!... Адже він коштує тепер 200 карб. за кіло!

Катруся миє свою мисочку і, погасивши каганець, лягає спати в теплій сукні, понакидавши зверху на себе коц, ковдру та зимовий плащ...

Катруся не спиться... поперше занадто холодно, подруге — думки не дають спати... Катруся хоче жити.. О, вона тепер так жадібно хоче жити, як не хотіла ніколи раніше... Тепер, коли смерть від голоду настирливо зазирає в очі, вона саме як слід оцінила, яку величезну вартість має життя... Катруся хоче жити, і саме тому вона оглядає критичним оком своє минуле за останні три і пів місяці...

Вона напевно зробила якісь фатальні помилки, що допустила себе до такого страшного виснаження голодом... Адже вже незабаром почнеться стадія опухання... і тоді... вже буде запізно рятуватися... Треба конче проглянути своє минуле за останні три і пів місяці: — адже крізь призму минулого завжди зрозумілими стають наші помилки, — так казав колись їй покійний тато, професор університету і близький друг дивакуватого доцента В.

Ще за два тижні до приходу німців до Харкова, Катрусиного чоловіка Василя, який вже два роки працював інженером, мобілізували на копання окопів... Де саме він мав копати окопи, цього Василь не міг знати, бо в той час навантажували цілі транспорти мобілізованими на копання окопів чоловіками, а куди везли, про те знала лише влада... Василь обіцяв при першій можливості повернутися додому, суворо наказував Катрусі зберігати себе за всяку ціну і взяв від неї слово, що під час його відсутності вона не знищить їх першої дитини... Він саме так висловився: „Дай слово, що не знищиш нашої першої дитини!“, хоч у той час вагітність Катруся нараховувала не більше двох тижнів... І Катруся дала слово. Їй було лише 22 роки, і вона сама дивилася на цю справу зовсім не так поважно, як Василь... Пробувала переконувати Василя труднощами воєнного часу та своїм бажанням закінчити університет: вона ж бо була студенткою 3 курсу літературного факультету, і хоч військові події припинили навчання в університеті, але Катруся мала твердий намір—при першій можливості знову взятися до науки й закінчити повний курс університету. Все це не робило на Василя жодного враження, він був невмолимий: він настоював, він так тішився, що Катруся вагітна... І Катруся дала слово... Передбачаючи наступні труднощі з постачанням харчів, які завжди нерозривно зв'язані з набли-

женням фронту, Василь укупі з Катрусею зробив деякі запаси харчів: трохи муки, картоплі, крупу, олії та дров... За його підрахунками виходило, що Катруся забезпечена харчами на два місяці; а він чомусь був переконаний, що не мине й місяця, як він буде дома, а вдвоє якось уже дадуть собі раду...

За деякий час після приходу німців почали поверватись додому мобілізовані советами на копання окопів чоловіки: вони пробиралися додому пішки, з великими труднощами, поборюючи голод і холод, але все ж таки тих, що повернулися було, напевно, досить багато бо навіть серед своїх знайомих Катруся нараховувала таких кілька... Бігала, розпитувала в них, чи не бачили Василя, але вони казали, що при відступі советів була велика паніка і такий тиск людей, що годі було когось побачити... Ні, вони Василя не бачили... А Катруся його напружено очікувала щодня: коли не прийшов сьогодні, то може прийде завтра... Але минали дні за днями, які з математичною невблаганістю групувались у тижні та місяці, а Василя не було... Може його вбито під час бомбардування лінії окопів? А може... він попав у німецький полон? Це останнє припущення ще залишало крихітку надії в душі Катрусі, бо вона чула, що ніби цивільні, тобто ті, що копали окопи, діставали з полону звільнення...

Харчів при великій ощадності й вистачило на два і пів місяця... а рештки заготовлених Василем дров ще й сьогодні загрівали її. З того дня, як вийхав Василь, минуло вже чотири місяці... отже вона тяжко голодує вже півтора місяця... Чотири місяці тому можна було з певністю сказати, що разом з наближенням фронту прийде харчова скрута, яка триватиме деякий час, але ніхто, мабуть, навіть в уяві своїй не припускав, що Харків на невизначенено довгий час стає голодуючим, вимираючим, відрваним від решти світу островом...

Катруся в дитинстві вивчала французьку і німецьку мови, але до німецької вона була чомусь особливо лінива, а з роками призабула її. Тепер де до деякої міри утруднювало можливість поступити на роботу до якоїнебудь німецької установи... В той час найбільш привабливими були посади посудомийок та подавальниць у німецьких ідалнях, бо це давало можливість добре їсти...

Освічені, інтелігентні жінки навипередки конкурували одна з одною, щоб дістатися на лакому посаду якоїнебудь посудомийки в ідалні для німців... Усякі інші посади—в міській управі або інших цивільних установах Харкова—давали лише дуже мізерну зарплатню—500-700 карб. на місяць, що дорівнювало вартості 2-3 кілограмів хліба... Отже за 2 кіла хліба треба було працювати цілий місяць, а „що їсти?“—це питання залишалось відкритим, і кожний його вирішував для себе, як умів...

Перший час Катруся, маючи деякий запас харчів, зовсім свідомо здержувалася поступати на роботу: вона була неголодна і сповнена

надію, що ось-ось повернеться Василь... Піти працювати посудомийкою до німців—на цей шлях вона стане лише в ситуації найскрайнішої потреби; а покищо, передбачаючи, що така ситуація скрайньої потреби для неї не виключена, вона ретельно почала відновлювати своє знання німецької мови і зробила неабиякі успіхи...

Перші два місяці німецької окупації, поки Катруся ще мала харчі й виглядала дуже цікавою молодою жінкою.— не бракувало пропозицій зробитись коханкою німця: ці пропозиції перестрівали її на кожному кроці, вони ніби липли до неї, але Катруся зневажливо й рішуче відкидала їх... Цей ганебний шлях був для неї виключений; одна думка про це переповнювала її душу обуренням та огидою... Невже вона, українка, щоб не вмерти з голоду, живучи в Україні, конечно мусить зробитись коханкою німця, який заплатить їй за її тіло шматок награбованого в Україні хліба? До того ж, як, якими очима зустріла б вона Василя, що був для неї найдорожчою людиною в світі? З тої пори, як від'їхав Василь, у неї було таке почуття, ніби вона тепер залишалась не ціла, а тільки менша частина її: більшу частину—Василя від неї силоміць відрізали, і тепер місце відрізу кривавить і боляче щемить щодня... І до того ж усього: вона додержала слова, вона—вагітна... Дні минають за днями і складаються з математичною закономірністю в тижні та місяці... ось уже минуло чотири місяці її вагітності... Скоро, дуже скоро, коли скінчиться чотири й пів місяця, вона зачує перший рух дитини, його рух... Катруся чомусь переконана, що родить хлопчика і навіть ім'я йому вже придумала: Тарасик... Отже скоро, скоро вона зачує перший Тарасиків рух...

Ось уже півтора місяця, як вона важко голодує, а останні два тижні вона терпить справжні муки голоду... Очевидно, Тарасик теж голодний, і саме тому її муки, її терпіння від голоду стали ще гостріші, ще пекучіші... *

Катруся, ковтаючи голодну слину, повертається на другий бік і намагається заснути... Але заснути годі... Проглянувши критичним оком своє минуле за останні чотири місяці, Катруся так і не знайшла, які саме помилки вона зробила, що саме в її поведінці було помилкове, хибне... А покійний тато завжди казав, що наші помилки стають зрозумілими лише тоді, коли розглядаємо їх крізь призму минулого. Може треба було зробити аборт і аламати дане Василеві слово?... Доцент В., колишній приятель покійного тата і перевірений друг їх родини, напевно допоміг би їй у цьому: він би порадив, до кого звернутися, він би сам поговорив з відповідним гінекологом, і їй, напевно, зробили б аборт уважно, кваліфіковано й безплатно... Але при одній думці про це, Катруся здригається усім тілом, а душу її заливає цілком нова для неї хвиля ніжності до Тарасика, ніжності, яку не можна висловити словом, бо мова наша занадто для цього бідна... „Ні, ні“,—твердо й переконливо шепоче сама до себе

Катруся „Це цілком правильно, що я не зробила аборт, як правильно також і те, що я не стала коханкою німця...“

Але ж... Василя нема, і треба за всяку ціну рятувати дитину й себе... „Очевидно, настала для мене та крайня ситуація, яка примушує мене стати німецькою посудомийкою або подавальницею... Це все ж таки краще ніж бути коханкою німця“.

Катрусині думки снуються даліше, і вона пригадує собі, що І товаришка Галі живе з старим уже німцем, який працює десь у відділі постачання. Ця Галі вже здавна, але надаремно переконувала Катруся в тому, що для врятування свого життя вона конче мусить стати коханкою німця... Галі була добра жінка і щира, Катрусина товаришка ще з шкільних років.. Саме тому вона не переставала давати Катрусі різні добре, на її думку, поради... Зустрівши Катруся перед кількома днями на вулиці вона буда вражена Катрусіним виглядом... вона лаяла Ї, як тільки вміла, за „Ї дурну впертість“, і нарешті, подумавши з хвилини і щось собі пригадавши, вона сказала Катрусі таке: „Мій Фріц (він же старий німець з яким жила Галі) вчора сказав мені, що при його співчасті органіаується нова ідалія для офіцерів, і буде набратись набір послужного жіночого персоналу... Отже, Катрусько, де тебе цікавить, я можу поговорити з Фріцом...“

Катруся тоді подякувала Галі за щирість і сказала, що вона подумає...

Тепер пригадавши собі цю зустріч з Галею і Ї пропозицією, вона твердо вирішила завтра ж таки з ранку піти до Галі та попросити ІІ протекції перед Фріцом... Адже вона вже добре оволоділа невеличким асортиментом найбільш уживаних німецьких слів, і з нескладними розмовами подавальниці вона напевно справиться...

Зупинившись на цьому рішенні, вона заспокоїлась і нарешті заснула...

— — — — —

Галі — жінка років 26-ти з пишною зачіскою — „льоконами“, з кирпатим, м'ясистим носом, повними щоками і дрібними, як у миші, зубами, які задиркувато виглядають з-під яскраво намальованих уст, коли вона усміхається...

Галі знає, що ІІ обличчя звичайно, банальне, як можливо навіть — вульгарне... З цього боку вона не робить собі жодних ілюзій; з ІІ обличчя ніхто не намалює мадонни, — як вона сама любить часто про себе говорити, але це ІІ зовсім байдуже... Галі вважає, що головна ІІ зброя — це ІІ пишне тіло, яким вона завжди і дуже ретельно опікується.. Для Галі схуднути — це жахлива перспектива, що сповнює ІІ примітивну душу зовсім тваринним страхом... Саме тому Галі познайомившись з гером Фріцом, працює у відділі постачання, незабаром стала його коханкою... Адже, будучи коханкою Фріца, вона не тільки матиме хліба доволі, вона матиме можливість

їсти навіть такі сідоживні речі, як ковбаса, масло, цукор та інше... А це дасть можливість зберегти своє пишне тіло... Між іншим, Галя мала чоловіка, який десь був на фронті, але це зовсім не заважало їй бути коханкою Фріца.

Коли дітьми Катруся й Галя ходили разом до школи, вчилися в одній класі, сиділи завжди в одній лавці... Катруся вчилася дуже добре і в науці завжди допомагала Галі, яка була переростком - найстаршою дівчиною в їх класі і завжди вражала вчителів незвичайною обмеженістю своїх розумових здібностей... Колись Катруся була протекторкою разумово-обмеженої Галі, і, мабуть, якби не Катрусині опіки, то Галя, мабуть, ніколи й не закінчила би школи... Тепер — розумово-обмежена й сита Галя готова була взяти під свій протекторат голодну і збідовану Катрусю... Адже тепер не в ціні була освіта, здібності, розумовий розвиток людини, тепер не в ціні було навіть шляхетне личко з поважними очима та бровенятами шнурочком!... Тепер запанувала нова „мораль“, новий погляд на життя і людей...

Галя зустріла Катрусю дуже радо, розслідувала в обі щоки, стягнула з неї плащик, що висів на її схудлій постаті, неначе на дощі, і зразу ж таки посадила її до столу...

В хаті було гарно й дуже тепло, а на столі Катруся побачила німецький хліб... (справжній хліб) і... о, диво! ковбасу та масло... Таких речей Катруся вже давно не бачила... і навіть фантазія її не малювала їх... Очі її мимоволі прикипіли до їжі, в горлі зробився спазм, рот запсивився голодною слиною...

Зробивши над собою зусилля, відірвала очі від їжі і хрипко промовила:

— Я, Галю, ... прийшла до тебе...

— Ти чудово зробила, що прийшла, бо я маю для тебе дві пропозиції... І якби ти не прийшла сьогодні до мене, то я мусіла б бігти до тебе на твою Лермонтівську. Але найперше сідай, Катрусю, і їж!

Галя налила Катрусі кави з молоком, відрізала шматок хліба, намазала його маслом, а зверху поклала кусень рожевої ковбаси, на якій так притягливо віблискували перлини сала...

Катруся їла, забувши про мету свого приходу до Галі, забувши навіть про саму Галю... вона зовсім не всілі була керувати своїми рухами, зробити їх менш різкими в процесі споживання їжі... Вона їла пажерливо, як єсть тяжко-голодуюча людина... Молоді зуби не встигали розжувати, бо молодий голодний організм передчасно ковтав нерозжоване... Ніжна м'якоть ковбаси та споживна ласкавість масла сповнювали цілу її істоту такою насолодою, що вона мимоволі здригалась усім тілом...

А Галя сиділа і розглядала Катрусю з неприкованим зацікавлен-

ням; особливо уважний погляд спинила на її схудлій до стану дошки постаті... Коли Катруся закінчила істи, Галя мовчки встала, налила їй другу склянку кави, намазала другий шматок хліба, накривши його ковбасою, і знову сіла спостерігати...

Цю другу порцію Катруся їла вже значно спокійніше, вона вже цілком оволоділа своїми рухами і тепер засоромлено поглядала на Галю: їй було дуже соромно за свою нестриману перед очима товаришки голодну пажерливість, і вона зрозуміла, що була об'єктом Галиних спостережень... Обі мовчали... Нарешті, коли й друга порція була з'їджена, заговорила Галя: вона почувала себе господинею становища, і вона тепер мала слово, а Катруся мала її слухати...

— Поперше, скажи мені, де твій бюст? — сказала Галя, уважно розглядаючи те місце, де мав би бути Катрусин бюст.

Не одержавши жодної відповіді, вона продовжувала в тому ж таки напряку: — Чи помітила, ти велична і мрійна душа, що ти втратила всі ознаки жінки, що твое обличчя радше виглядає на якусь... мертву маску, аніж на личко молоденької дамочки? Чи помітила ти, що ти вже не маєш тіла, лише кістяк? І все це в ім'я того, щоб зберегти ні кому непотрібну вірність Василеві, який, може, ніколи й не вернеться!!!

Галя зробила богатозначну паузу, очевидно очікуючи відповіді, але Катруся сиділа мовчки — пригноблена, маленька, худесенька... Під впливом теплої температури Галиної кімнати та гарячої, споживної їжі, — уся її змучена голодом та холодом істота якось розм'якла, розтопилася, їй непереможно хотілось заснути, і Галині красномовні тиради вона чула ніби через якусь грубу стінку, ніби звідкись здалека...

А Галя тимчасом провадила далі: — Ти думаш, Катрусько, що я не знаю, яка глибока різниця завжди існувало між нами?... Коли ми кінчали з тобою школу, ти була сімнадцятирічною красунею із обличчям мадонни (про Катрусине обличчя Галя завжди висловлювалась саме так, хоч це й не зовсім відповідало дійсності), а постать твоя була так гарно окреслена, що чоловіки завжди оглядались на тебе на вулиці і довго дивились тобі вслід... Чи пом'ятаєш ти себе в день закінчення школи в білій, легкій сукні та у великому солом'яному капелюшку, з довгими до колін чорними косами? О, я тебе добре пам'ятаю!... Ти в той час сама не розуміла, яка ти чудово-гарна, ти сама собі ціни не знала... Зате я знала тобі ціну: я в той час мала вже 21 рік і була доволі зіпсутим дівчиськом з кирпатою, вульгарною мордою і пишним тілом...

З тобою взагалі цеприємо було йти вулицею або їхати трамваєм, бо всі чоловіки прикипали своїми ласими поглядами до тебе і лише ти одна (свята простота!) цього не бачила, а якщо бачила, то не розуміла... До того ж ти була здібна, розумово розвинена, ін-

тєлігента, повна всяких шляхетних мрій... Кожний педагог у нашій школі мав тебе за мудру, а мене за тупоголову і навіть зовсім дурну... А тепер подивися ти на себе й на мене: я і в тяжких умовинах життя, коли більшість населення гине з голоду, живу в теплі та достатках і їм якнайкраще... Я навіть купую собі чудові речі,—о, зовсім дешево—за шматок хліба... Я скуповую для Фріца золото і при цьому сама добре заробляю... А ти дійшла до стану кістяка! Ти з своєю вродою не зуміла знайти собі коханця, який би тебе врятував від голодової смерти... Якби мені твоя зовнішність, я б генерала підчепила!!! Ну, і скажи після цього: хто з нас є дурний, а хто мудрий?!?

Таке порівнювання, очевидно, робило особливу приємність Галі: де був тріумф самозадоволеної обмеженості над високою ідейністю, тріумф вульгарної примітивності над високорозвиненим інтелектом... Маленькі зеленкуваті Галині очі якось розширились і блищають недобром вогником,—то був вогник самозадоволення з власної особи... Поклавши голову й руки на стіл, Катруся тихо плакала... було щось жалісно-боляче в тих тихих сльозах, в тих похилених, худесеньких загострених плечах... Щось раптом розчулило Галю і нагадало їй про те, що вона трохи відхилилась від теми, бо власне темою її промови мало бути,—як допомогти Катрусі в біді...

— Не журись, Катрусько!—сказала вона.—Витри сльози і вислушай уважно мене!... Я маю для тебе дві пропозиції. Перша: один важній і старший німець шукає собі порядної жінки. Він конче хоче молоду, інтелігенту і порядну... Всі ці якості ти маєш... Біда лише в тому, що ти тепер така огидно-худа... Але... Галя на якусь хвилину задумалась:—Я йому розкажу, яка ти дивачка, що ти досі ще ~~з~~ жодним німцем не жила і тому голодувала і схудла. Можливо, що де їого ще більш захотить... Бо, ти знаєш, Катрусько, він уже трохи тобою захоплений; я йому показувала твою фотографію, і ти йому дуже сподобалась... Доручив мені з тобою договоритись...

— Залиш, Галю! Твоя перша пропозиція мене не влаштовує!—сухо відповіла Катруся, дивлячись Галі прямо в очі:—яка друга пропозиція?...

— Я тебе благаю, Катрусько, з'ясуй ти мені дурній, чому ти так вперто відмовляєшся! Невже тільки в'їм'я вірности Василеві ти волієш у великих муках вмирати і в 22 роки в землю піти,—ти з своєю вродою, із своїми здібностями, з своєю освітою?!? I тобі себе не шкода?

— Слухай, Галю, як українка, я не бажаю продавати своє тіло німцеві, який мені платитиме награбованими в Україні харчами... Я знаю, ти цього зрозуміти не можеш, але ти маєш добре серце і коли не розумом, то може своїм жіночим серцем зрозуміеш інші причини... Я в двох словах скажу тобі їх, а ти вислухай мене і неза-

лежно від того, зрозумієш мене, чи ні—не приставай до мене ніколи з запитаннями на що тему...

— Перша причина—це твоя висока ідейність, якої я не визнаю, і яку я навіть засуджу... Слухаю, які в тебе інші причини, і присягаюся більше ніколи не приставати.

— Отже, поперше, я кохаю Василя і не можу його зраджувати, подруге, я... вагітна... уже чотири місяці—від початку жовтня...

— Ти?... Вагітна?...—прошепотіла Галя і замовкла: вона ніби оставпіла, так була вражена цією новиною:—Ти—вагітна?... Боже мілій, чим думають ці великі ідеалісти!?! О, напевно не головою...

Галя ще уважніше розглядає якусь коротеньку хвилину Катрусину худячу постать і додає:—Ти навіть не уявляєш, яку безмежну дурницю ти робиш! Хто тепер родить?!? О, напевно на цілій Харків ти одна така „мудра“ знайшлася... Ти...

— Годі, Галю! Замовчи! Адже ти обіцяла більше до мене з цими питаннями не приставати... Давай твою другу пропозицію!

— Друга значно гірша від першої і, здається, тобі вже трохи відома,—чомусь уже зовсім мляво говорить Галя:—Мій Фріц приймає безпосередню участь у роботі, зв'язаний з відкриттям Ідаліні для офіцерів. Отже, я вже говорила з Фріцом, і він обіцяв тебе влаштувати... Треба завтра у 8 годині зранку бути на... (Галя докладно подала адресу), бо завтра туди зійдуться жінки мити підлогу та приводити до порядку приміщення Ідаліні, а з їх числа буде вибрана відповідна кількість постійних робітниць Ідаліні: посудомийок та подавальниць...

— Добре, Галю, що пропозицію я приймаю: скажи твоєму Фріцові, що я завтра прийду... Кажеш, завтра треба буде мити підлогу та прибирати помешкання?

— Так, після ремонту! Це брудна робота, до якої твої делікатні ручки зовсім не привичасні,—чомусь вже зовсім сухо, навіть з відтінком якогось озлоблення пояснила їй Галя.

— Це мене не лякає. Дякую, Галю за гостину!... за... другу пропозицію,—сказала, одягаючись, Катруся... Їй чомусь хотілося скоріше шіти від Галі геть—скоріше, скоріше геть! До речі й Галя більш її не затримувала... До побачення, Галю. Спасибі тобі!

— До побачення, Катрусе! Нема за що...

• (Продовження буде).

З поеми «Попіл імперій»

ЧАСТИНА I

Імперіе! В вогні пожару й диму,
Коли атичний світ розпавсь у порох,
З уламків мармуру творити в Римі
Тебе почав великий Теодорих. ¹⁾

Загувши спохвалями папських дзвонів
І сповнивши Європу громом зброї,
Міцніючи під кермою Оттонів, ²⁾
Проголосила ти себе Святою.

Ганьбу, що завдала колись Каноса ³⁾
Змивала ти в Адріатичних водах,
І вів рижебородий Барбароса ⁴⁾
Тебе в нечувану, чудну пригоду.

Ловив, любив живої думки відрух
Років, століть прийдешніх ідеолог,
Галантний, звинний Гогенштавфен Фридрих, ⁵⁾
Той дипломат, геретик і астролог,

Що мавританський стиль плекав в Палермі
І мавританську поєднав лукавість,
Що слова не додержує у термін,
З непереможним потягом до слави

І діяв, крику й шуму не чинивши,
Але в одежі простій пілігрима
Облесним словом турків обкрутивши,
Коронував себе в Єрусалимі.

А по століттях, коли сплив над Віднем
Турецький молодик у чорній бурі, ⁶⁾
Гула, імперіе, ти дзвоном мідним
І зацвіла у золоті й пурпурі.

Ерцгерцогам твоїм на оборону,
Білградові на жах, на захист Лінцу
Свого щита держала понад троном
Рука Савойського, чужого, принца. ⁷⁾

Мозаїка народів різномасивих,
Що їх з'єднала під єдине берло
Гра хитра владарів, на землі ласив,
Яка кордони згладила й затерла!

Імперія, що в лініях соборів
Струнку, побожну готику плекала,
Яка століть тугу в безсмертний порив
Влила й шпилі у небо простягала,

Монархія, у давній обрій слави
Задивлена,—таку тебе у спадок,
Роздмухавши пригашену заграву,⁸⁾
Дістав потужних цісарів нащадок

Що сімдесят років носив порфіру,
Що спогадом про нього край ще квітне.
Хоч випадали зщерблені шафіри
Йому з корон,—Венеція блакитна

І древнє Королівство Двох Сицилій,—
Але вінцем Далмація вквітчала,
Щоб голубі Адріатичні хвилі
Шініжжя трону вічно полоскали.

Імперія, що серцем-осередком
Золотосяйної була Європи,
Що невмируючи здавалась предкам
І все зливала у своєму стопі!

Вже мріялось, що житиме твій пан до ⁹⁾
Страшного Суду. Доля ж обминула
І Рудольфа, і Франца Фердинанда
І в дар корону Карлові шпурнула.

В руках у того Карла ти скарліла,
До шівдня скерували зір хорвати,
Відпала Чехія, мов лист, від тіла
Твого, і зареклися визнавати

В цісарській ласці пещені мадяри
Апостолічну Святість Мабстнату.¹⁰⁾
І ось мечем двосічним ангел кари
Почав тебе на частки паювати.

Чи згадувався Карлу твоєму
Той другий Карл, що у його державі ¹¹⁾
Сонце йому світило в діядему,
Не знаючи вечірньої заграви?

Бо не заходило воно ніколи
Над неосяжним обширом імперії,
Яку він озирав з свого простола, й
Що обняла дві різні гемісфери.

В пригоді вже тобі не стане гасло
Твое: *Tu, felix Austria, tu nube!* 12)
Все, що століттями буяло—згасло.
На бій гонведів не покличуть труби.

Куди веде тебе страшна дорога?
І хто веде? Маркс, Ленін, чи Бакунін?
Он спадкоємця Штефана Святого
Вже визнав Будапешт у Бела - Куні, 13)

Бо скрізь, немов диктатори криваві,
Ввійшли в історію, як у баляду,
Ті чужаки смагляво-кучеряві,
Що продавали в будках цитринаду.

А що ж вона, імперія-посестра, 14)
Що, народившись у дзеркальній залі,
Всі різні голоси злила в оркестрі,
Що гра скінчилася там же—у Версалі.

Невже така їй доля: вгору злинуть
І в небі луснути, немов петарда,
— Шлях дивний метеорів, що пішли ним
І готи, й вандали, і лонгобарди?..

Стара імперія у муках гине,
І сиплеТЬся із неї мертвий попіл,
Якого лютий вихор хуртовини
Розносить порохом по всій Европі.

Але з того занепаду й руйни
Зринає, начебто з космічних млавин,
Вже видиво нової України,
Потужнішої, ніж за давніх давен.

Державний корабель нап'яв вітрила.
Старі, припалі пилом заповіти
Романа Галицького і Данила
Знов перелистує Дніпрянський вітер.

У Києві гудуть потужно дзвони 15)
В Михайлівськім і у Святій Софії.
Столиця в повені тих звуків тоне,
І дійсністю стає, що жило в мрії.

Там, над простором древнього майдана
Слова урочисті універсала
Дзвенять і розчакловують Богдана,
Якого туга в камінь вчарувала.

Проголосили Славу Україні
І многі, многі літа сили й росту.
У прапорів тихенькім шарудінні
Виразно чути кожен серця постук.

Угору линуть звуки «Заповіту».
Схиляється ввесь натовп на коліна.
Судилось буйним степом половіти
Тобі в віках минулих, Україно,

Благословись тепер скоряти шторми
І мармур непіддатливий тесати,
В устосні, тверді, несхитні форми
Навчись державну бронзу відливати!

ПРИМІТКИ:

1. Готський король Теодорих перший спробував був творити нову державу на руїнах старого Риму (коло 500-го року).
2. Під кермсю трьох Оттонів (у Х сторіччі) німецька держава досягла найвищої потуги, прибравши тоді назву Священної Римської Імперії.
3. В Кавосі імператор Генрих 4-й, босий, у волосянці 3 дні стояв на морозід під папськими вікнами, щоб добитися прощі, бо Григорій 7-ий відлучив був його від церкви. Це момент найбільшого пониження цісарської влади (1077), за яке Генрих потім відплатив походом на Рим.
4. Фридрих I Барбароса (1152—1190) відомий своїми війнами проти міст Ломбардії, що з них Мілан був майже цілком знесений. Одруживши сина свого зі спадкоємицею Королівства Двох Сицилій, забезпечив своїм нащадкам володіння ним. Загинув під час 3-го Христового походу, упавши з моста в річку.
5. Фридрих II Гогенштавфен переніс свою резиденцію в Палермо, де оточив себе мараганськими вчеими і мавританською пишнотою, тип майбутнього хитрого й віроломногого дипломата. Досяг переговорами того, чого не могли осягти попередники хрестовими походами, а саме уступки йому частини Палестини з Єрусалимом, де коронував себе королем єрусалимським. Відтоді той титул переходить на німецьких, а потім на австрійських імператорів. Посварився з папою, бо гостив при своєму дворі невірних та геретиків, і був відлучений від церкви. Під час боротьби помер 1250 року в Палермі.

6. „Турецький молодик у чорній бурі“. 1683-го року турки з Кара-Мустафою на чолі обложили були Відець, та були відбиті. З того часу починається славентня добра імперії.

7. Принц Євген Савойський, народжений у Парижі, що спочатку пропонував свої послуги французькому королеві і дістав від нього відмову, за-пропонував їх австрійському цісареві, який його радо прийняв. Принц Євген зробився найвидатнішим воєводою австрійської держави; розбивши турків під Білгородом (1717) здобув для неї величезні провінції і підніс на найвищий шабель потуги.

8. „Роздмухавши пригашену заграву“. Австрійська держава була вже розхитана, коли Франц Йозеф приняв її з рук свого дядька, який доброхіть зрікся престолу.

9. Франц Йозеф так довго жив, що говорилося, ніби він ніколи не помре. Корона по ньому не дісталася синові Рудольфові, що давно покінчив самогубством, і не Францу Фердинандові, що впав жертвою атентату, а лише дальньому родичеві Карлові.

10. „Апостолічну святість маєstatu“. Від Штефана Святого починаючи, мадярські королі вважалися заступниками папи в проміжок часу між смертю старого і виборами нового церковного князя і носили титул Його Апостолічної Величності, що потім перейшов на австрійських імператорів, що заразом були королями Угорщини.

11. Мається на увазі Карл 5-ий, що, бувши заразом королем Еспанії, володів провінціями по той бік земної кулі. Отже, в державі його, мовляли, сонце ніколи не заходило.

12. Австрія здобувала собі землі не так війнами, як шлюбами. Звідти й пішла поговорірка: *Et tu, felix Austria, nube!*, цебто „А ти, щаслива Австрія, дружися!“

13. Жид Бела-Кун стояв на чолі угорської совітської республіки, що проіснувала короткий час, і вславився жорстоким терористичним режимом.

14. „Імперія-посестра“—Німецька імперія, що була проголошено 1871 року у дзеркальній залі в Версалі. У тій самій залі їй після першої світової війни продиктовано умови версальського миру.

15. Події, що про них далі говориться, відбувалися 25 липня 1917 р.

АЛЕСЬ САЛАВЕЙ

ГУДУТЬ, ДЗВЕНЯТЬ СОФІЇ ДЗВОНИ

1

Просторам космосу — привіт!
Хіба межа нам перевал там?!

Узнісся духом я над світ,
Ad astra мчу на заздрість Альшам.

Шугнув, як блиск — метеорит,
Як зброї швидкісної сальва...

О, не мине смертельних ран
Хижак зажерливий, тиран!

2

І обірвавсь бенкет розбійний,
Сплив кров'ю чорзою упяр:

Конавши, в північ буревійну
Совою крикнув лютий звір.

А над Дзвиною місго вільне
Усміхнений піднесло зір,

І в віддалі, в гомоні стихії
Поплив побідний дзвін Софії.

3

З могил повстала давкали —
Роки сспівані, великі,
В безодню зринула мана,
Незгодам скон прийшов навіки.

А непокірлива Дзвина
Пливе, хвілює менші ріки,
І день новий вітає він —
Грімкий салют — Софії дзвін.

4

Зоря відроджень, смерк агоній
І невмиручости симптом —

Не мовкне дзвін, і інші дзвони
Йому піддзвонють гуртом —

Співучі, дружні, невгомонні:
Дзень - дум! Бам - бом! Дзень - дум!
Свому повторному свіганю [Бам - бом!
Назустріч риньте, кривичаки!

5

Дзвенить Софії срібнограй.
Життя здійснилася надія.

Займай, володарю, свій край!
Нащадку славний Чародія,

У дзвоні цьому привітай
Величну над усе подію.

Хай зрада б'є об мур'я чолом...

Дзень - дум! Бам - бом! дзесь - дум!

6

[Бам - бом!]

Дзвенить, палає дзвін Софії,
Летиць у безкрай далини.

Виростус невільник щию.

Кайдани з рук твоїх струси!

Тепер вже дійсність, а не мрія —

Закон, і правда, й день ясний.

Нуждане людство в роки карні
Кров праведну лило не марно!

7

Радіє дзвін, летить, як птах,
Через Кривиччину блакитну.

Його віта Чумацький шлях,

Співає доле пісню житню.

В озерах ямах тоне страх,
Шепочутъ верби казку рідну...

Великий краю кравичаї,
Легенди мудрої бояні!

8

Не мовкне дзвін. А там, далеко,
Там, де у млі нідіє світ —

Звушення гвіт, тортури пекла,

Байдужості черствого лід.

Та грati зникнуть. Вільна стежка,

Широкий, безборонний хід

Відкриється на плідні ниви,

В міста веселі, гоміяни!

Гей, дзвонять дзвони, і з вигання
 Іде мій брат і друг близький,
 Щоби до праці, до змагання
 Скоріше стати. Зір сяйкий
 Вітає сонячне світання,
 Добу окрилених років.
 А над усім двенить сріблом:
 Додому! Бом! Дзень - дум! Бам-бам!

Гудуть, дзвенять Софії дзвони,
 Бурхливо піниться Дзвіна,
 Неначе бойовим загонам
 Дорогу вказує вона.
 Сухі піски вже вихор гонить,
 Озера збурює до дна.

Нема тобі кінця і краю,
 Велична мудра височінь!
 Я вийду з кола небокраю —
 Готовий на нєвтримний чин!
 Ніхто не спинить і не вкрас
 Мєіх думок, а думка мчить
 Туди, де в гомоні стихії
 Шле дзвін грімкій свята Софія.

З білоруського переклав: Анатоль Галан.

Ю - ЯНГ - СІО (1007—1072)

ГОЛОСИ СЕРЦЯ

Одної ночі сидів я в своїй кімнаті й студіював.

Раптом почув я звук, що йшов з південного заходу. Я відсунув книгу й прислухався.

„Як дивно!“ — сказав я собі.

Спочатку це був лише плескіт і шум, але потім зачув страшний грім, наче могутні, гнані вітром хвилі билися об стіну корабля, від чого скреготали металеві частини і люди пробуджувалися зі сну. Тепер знову зазвучало, наче іхали до бою солдати з закляпованими устами, щоб криком не зрадили себе. Не чути було ні голосів, ні команди; мені здавалося, я сприймав лише звучні удари кінських копит..

„Що за люди?“ — запитав я свого малого слугу. „Піди й подивися!“

„Місяць зійшов, небо усіяне зорями, і сяє в небесах чумацький шлях“, — відповів мені хлопець. — „Ніде не чути людських голосів. Звуки мусять іти від дерев“.

„Ой!“ — вигукнув я. — „Це голоси осени!“ То ж прийшла вона знову! — Хочеш, я тобі опишу її?

Її фарби бліді й зблаклі. Коли вона з'являється, від землі підносяться тумани й розходяться хмари. Ясність і прозорість розстеляються над землею, небо таке високе, а дні такі ясні! Її подих, гострий і шорсткий, пронизує людину крізь шкіру й кістки. Її думки суворі, вона прагнє поширити самотність. Тоді всі гори й ріки лишаються пустинними. Її шептіт пронизливий і холодний, її крики дикі і злі. Мило зеленіли трави, і розкішні дерева радували нас своїми тінями. Під її подихом бліднуть трави, і листя опадає з дерев. Суворий суддя осінь, і її голос — тьма. Вона — вояк, її стихія — меч. У неї єдина ціль — знищення!

Весна розбуджує буяння, осінь докінчує вистигання, — так говорить призначення неба.

Мисли! Трави й дерева — це істоти, що не знають відчуття. Приходить їх час, їх забирає смерть і тління. Та ми, люди, що вважаємося за найвищі істоти, маємо дар відчувати. Десятки тисяч болів втомлюють наші члени, і переживання, що стрясають нас, проникають до глибини нашої душі. Чи ж дивно, що наші червоні щоки бліднуть, і наше лискучо чорне волосся починає сріблитись, як зорянє небо? Хіба ми не прагнемо до мет, нам непосильних, і не мріємо про речі, яких не можемо ніколи осягнути? Чому саме ми повинні перетривати трави й дерева, як те каміння й метали? Ми, люди, самі вбиваємо свою юність. Чи ж випадає нам нарікати на голоси осени?“

Хлопець нічого не відповів. Він схилив голову й заснув. Тільки звучала навколо пронизлива тріскотня комах. Мені здавалось, наче й вони хотіли нарікати разом зі мною.

За німецьким перекладом подав І. Кошелівесь.

P. M. РІЛЬКЕ

Люблю слова — буденні, небагаті, —
слова малі без шани і ціни.

Даю їм барви на своєму святі, —
і радо посміхаються вони.

Воскресло їх єство — вони ховали
його, несміливі, неголосні;
від крику їх, що в співі не ступали,
здригаються тепер мої пісні.

Переклав М. Орест.

ЯКУТСЬКА ПОЕМА

(„Радянський Львів“. Листопад—грудень, 1945, 5 → 6)

Се ви питаете за тих,
Що тут застрелились на варті?
Та добре, розкажу про них,
хоч то вони й не дуже варті:

були якути - дикиуни,
і мова в них, і вчинки дики,
хоч і небіжчики вони,
а дурні — все скажу — велики.

Сами скажіть, чого б їм сумувати,
та в нас такий дикун - якут
повинен просто раювати!

Було їм досить їсти - пить,
нераз дамо і цукру, й чаю,
а навігъ щоб гаразд побить,
то не було того звичаю.

Ні, гріх сказати, в нас не б'ють,
начальство вище близько тута,
а як там зрідка й стусануть,
то що се значить для якута?

Бо й що сказати, який вояк
Із дикуна. Одно ледаць!
Алеж у нас, посвідчить всяк,
вони не скаржились ні на що.

Покірливі були, плохі,
боялись кожного, та здуру
бувало плачуть, як лихі, —
дитячу мали десь натуру!

Обличчя бабські, без борід,
ні бравости у них, ні зросту,
такий, скажу я вам, нарід,
що хоч бери та скинь їх з мосту.

Було котрий із них сидить
і туманіє, слізози в очу.
Спитає хто: Чи що болить?
А він одно: „Я дому хочу!“

— А де той дім? — „Отам, отам!
покаже навмання рукою:
Там їхати полям, горам,
лісам, великою водою.“

— Чи гарна ж ваша сторона?
було спітаєм. — „Я не знаю“.
А край їх, звісно — дічина,
що ж гарного в якутськім краю?

Навчились трохи говорить
по нашому, то все питали:
„Чого тут небо не горить?“
зими для того дожидали.

А вже воно давно зима,
сніги, мороз — чого їм треба?
„Зимою сонця в нас нема,
а тут он єсть, бач, серед неба...“

І літом їм було не в лад,
як ніч надійде. „Страшно“, кажуть, —
а прийде свято — всякий рад,
вони ж нап'ються й спати ляжуть.

Було їм страшно від розмов:
„Велике слово, ми не знаєм...“
Боялись коней і коров,
ми їх, було, й котом лякаєм...

Було, як вулицею йдуть,
за руки держаться, як діти:
— „На нас хати ще упадуть“...
Та ми їх мусіли глядіти,
бо їм недовго і зблудить
з дороги, як ідуть по місті,
а вміли по лісах ходить,
по всяких нетрах — звірі чисті!

Було поплінуть по ріці
човном, як пустять їх гуляти,
а ми за ними назирі,
щоб не надумали втікати.

Вони ж причалить до ліска,
де щонайгірша деревина,
березина крива, тонка,
або де на піску соснина,
або знайдуть яке багно,
край нього моху наскладають,
вогонь запалять, порохно
якесь ідять та ще й співають.

Там то й пісні були у них!
Кому такі складати охота?
Ми слухаєм, а далі в сміх:
зовсім рипучій ворота.

Ми в сміх, а ті якути в плач.
„Пускай нас, — кажуть, — пускай дому“.
А ми: „Заплач, куплю калач,
так сам ізз'їм, не дам ні кому!“

Бувало й шкода їх, дурніх,
та вже ж не плакать з ними разом.
Посміємось, питаем їх,
про що співали. Скажуть часом:

— „От на оленях іде дід,
а баба доїть олениці...
а вітер... засипає слід...
мороз великий... сніговиці...“

Ми знов у сміх: — То се такі
пісні якутські? Про олені?
Вони питаютъ: — А які?
Тай знов риплять, немов шалені.

Найгірш було їм на смотрах,
тай на маневрах, на параді
(воно то й кожному на страх,
і ми, було, тому, не раді).

Вони й не скаржились, а все
так говорили чудернацько:
„Ми боймось... велике се...
багацько тут всього... багацько...“

А що вже їм зовсім не йшло,
то це солдатськая наука,
се горе вчителю було,
а їм самим пекельна мука.

Коли ж бувало й так почнуть
навчатъ товариші словами,
вони, було, або поснуть,
або кивають головами,
як п'яні... хоч що хоч кажи.
А потім просять дурновато:
„Ти голову нам зав'яжи...
багато в ній тепер... багато.“

Бувало так сами собі
стискають голови руками,
немов хто зна, в якій журбі,
або зав'яжуть рушниками:

А потім обійняв їх сум,
змарніли, знайділи дедалі!
Ми вже не брали їх на глум,
Бог з ними, що такі невдалі.

„Додому“, — скинули в одно,
але втікати — не посміли,
сами не знали, де воно,
а розпитатися не вміли..

Уже покинули їх пісні,
не хтіли спати вже, й по ночіх
сиділи все такі сумні.

Були слабі — я вінав по очах,
сами ж не скаржились на біль,
не взяв їх лікар до шпиталю »
„... ім, — каже, — іхати би звідсіль,
а то ще згинуть тут від жалю.

Се в них по ріднім краю жаль !“
Ну, диво, хоч би край був людський,
то ще б я розумів печаль,
а то ж і край такий — якутський !

Начальство бачить, що не сілять,
на варту носилати стало
таки частенько. Що ж, стоять,
не скаржаться, мов горя мало !

Лиш як жаби заскрготять,
чи соловейко защебече,
вони від страху затремтять, —
один одному щось лепече.

Сказав за те старший вояк:
„Балачки, бач, не діло варти !“
Вони тоді помовкли так,
як миші, бачать, що не жарти.

Та стали вже мовчати і вдень,
як до котрого обізвешся,
то він тобі мовчить, як пень.
Ну виляєш, або всеміхненця...

Еге ж пак, ви хотіли знати,
як пострілялись ті якути ?
Я б вам радніший розказати,
та щоб те знати — там треба бути.

Постреляними Іх обох
знякла їх наша зміна вранці,
були при них і гроши, — в мож
загорнені лежали в ранці,
розбою, значить, не було,
а ворогів вони не мали.
До того й слідство все пройшло,
що тоді вони сами стріляли.

Тай вразно стреили — я чув —
не мучились і пів години...
Вже ж то же позднок був,
які там в диких послини ?

у лютому мали ми 75-у річницю народження Лесі Українки.
Подамо з цієї нагоди „Якутську поему“, що до останніх часів
невідома була, отже не вийшла до жодної збірки її творів. Ред.

ПАТРИЦІЯНСЬКА ПОЕЗІЯ
або
ДВІ СТИХІЇ В ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ КЛЕНА
(Спроба характеристики збірки „Каравели“).

Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust...
GÖTHE

„В моєму серці дві стихії
Переплели побідний лет“...

I.

Дві стихії цікаво з'єднують шляхи свої в поетичній творчості Юрія Клена: стихія номадо-нордійської лицарської романтики і стихія українсько-кіївської традиційної духовости. З'єднуються вони в ліриці, де, гармонійно себе виявляючи, взаємно себе доповнюють, дарма що контрастують.

Тривожна напруженість романтичного переживання чи динаміка героїчного мандрівного настрою з його устремленням у далеч, у не-відоме, таємничо конкордує з противним йому настроєм статичної контемплляції, глибокого духового заглиблення в себе, в суть речей вищого порядку, „в той таємничий зміст речей звичайних“. Одночасно, з тим незмінне розпруження в ідилії нашої рідної рустикальї з питомими йому нотами теплого інтиму, такими типовими для нашої хліборобської психіки. Цей акорд, насичений багатством барв нашої української буколіки, присвоє асонує з деякою скучістю і холодністю, якою віє з ясних, прозорих озер його нордійської душі, з її стриманістю фарб, слів і образів.

Це враження подвійності стихій двох душ, залитованих в його творчості, стверджується самим розподілом поетичного матеріялу у збірці „Каравели“. Перша частина „Услід конкістадорам“ уся просякнута духом нордійця-номада, тривожним духом мандрівника, моряка, завойовника, лицаря і поета, що відбивається в її тематиці, образах і мотивах. Друга частина „Серед озер ясних“ — це те ліричне звено, що поєднує першу частину героїчної романтики, середньовічної лицарськості і авантюри з третьою частиною збірки, що носить назву „У Первозваного на горах“, — на тих горах, де

„Свята Софія, ясна й незрушима,
Росте легендою в блакитъ“

символом духовости і обітницею мудrosti. Ця частина збірки, остання і чи не найкраща, осяяна світлом благої і відвічної істини, що має легендарно засяяти на горах київських.

Сполука цих двох елементів,—нордійської лицарськості й української духовости,— становить головну містерію творчості поета.

Генеза цього явища коріниться в глибинах духа його і виявляє воно себе цілком природньо, як психічно, так і органічно, на протязі всієї поетової творчості. Ця сполука дає ту єдину в своєму роді синтезу, таку цінну і традиційно нашу, синтезу лицарськості і духовости, таку питому поезії нашої провідної верстви і таку далеку від ліри народної поезії, від вияву хліборобської, субстратної стихії. Без лицарської поезії—поезії провідної верстви—ми б ніколи не мали нашої національної поезії, а мали б лише народню.

Із подібної сполуки нордизму, лицарства і духовости колись мусіла повстати п'язія нашого лицарсько-дружинницького часу і поезія козацько-лицарської доби. Це стиль відвічно наш, що його лише занедбало безталанне матеріалістичне ХХ століття, бездарно розгорнувши першу свою половину без благородства лицарської романтики, без мудrosti, трагічно відчуравшись духовости і Бога.

Отже поезія Юрія Клена—це та сама поезія лицарського духа, що завжди й неодмінно є поезією вищих державних верств, всупереч поезії емотивної настроєвости народної душі. *Il grande arte* стає контрастом як до *arte popolare*, так і до *arte per tutti*,—антитеза, без якої не існує жодне мистецтво у жодній нації.

Даремне це *arte popolare* майже півстоліття стреміло взяти українську літературну творчість, як монополь, виключно у свої руки і затиснути до рамців свого етнографічного канону нашу поезію іншого стилю, вважаючи, що „те, що панське—те не українське“.

Спроба ця була марна: поезія пейзанської, пролетарської і пле-бейської, стихії не здолала здушити проблиски нової аристократичної поезії, не здолала спинити й загнуздати злет „благородного, білокрилого і божественого Цегаса нашого“—що символізував нашу лицарську поезію. Специфічність цієї поезії полягає в її панськості: це героїка, романтика, мудрість, прозріння, це пророчі і містеріальні мотиви, це ніжна, прозора, глибока і легка лірика, часто в тонах від романтичності до трагізму. Це висота, строгість, стриманість, стилювість, ви-шуканість і елегантія, як зовнішня, так і внутрішня. Це слів, образів і фарб „суровая і северная склонность“, це закінченість, цільність і досконалість стилю, техніки, мови й мислі, що робить з поезії Клена справжній взірець нашої патриціянської поезії. Ця поезія є *arte pro nobis*, духом якого вона вся свідомо чи несвідомо просякнута, тому що вона *rog excellente* є поезією нашого лицарсько-панського осередку в стилі незмінного київського класичного духу, носієм якого, як неокласик, є сам Клен, і завдячуючи йому цей стиль є для нас

остаточно втрачений, хоч і загублений за большевицьку руйну і в сучасне „люте время“.

Але, безперечно, цей стиль буде відроджений у нових відповідних формах у свій час „у грядучу і світлу годину“. Безсмертна сила і краса цього стилю і духа сяяла на протязі цілої нашої історії, набираючи різних форм, але ж заховуючи ту саму незмінну суть, яка виявляє свій дух так чи інакше відповідно творцям і епохам, але завжди контрастує з формами народного, міщанського, пролетарського чи плебейського мистецтва. Під цим поглядом „Каравели“ є не тільки антитезою до виявів інших по стилю мистецтв, але й звеном яке з'єднує втрачене минуле зі ще не знайденим майбутнім звеном того золотого ланцюга, що передає скарб віків—традицію, в дахому випадку високу традицію класичної київської школи поезії. Тому вітаємо поета його словами:

„Несіть гарячий попіл у майбутнє,
Безсмертний жар вражінь —
І вславить незабутнє
Колись співець прийдешніх поколінь“.

На цім шляху Клен, як неокласик, лишається покищо єдиним, хоча з його творчістю асонує творчість яскравої плеяди інших поетів-лицарів, з яких перший Маланюк, що являє собою блискучу синтезу україно-динарських, лицарсько-козацьких і медітеранських первнів, а далі Дараган, поет, аристократ і воїн, Теліга, ця справжня Ленора (дама круглого стола), почасти Стефанович, Ольжич, Печеніг, Липа, Мосандз та ін. Подібно до Клена ці поети теж вирвались з пут черноземної ліричної стихії та афірмувалися в стихії героїчного духа, цим спричинивши до створення нової панської і панівної поезії нашої нації. Але Юрій Клен належить до цієї славної колишньої „Вісникої когорти“ як одна з наймарканіншіх постатей, творчість якої стоїть на одному з найвищих у царство духа знесених щаблів.

Цікаво відзначити, що з наших сучасних західніх поетів Кленові особливо близька творчість Маланюка. Це видно з того, що обом поетам є властивий світ тих самих образів, тем і думок, так напр.: большевицька Росія зображається, як „страшна потвора“, „бронто-завр“, „апокаліптичний звір“, свята Софія у пристрасній уяві Маланюка, що бачить у ній „тайни тисячоліть“, встає образом „ясної молитви“, а містеріальна ініціація Клена візіонує її, як легенду, що росте в блакитъ, мудру легенду святості і духовости, як містичну лілію, що її „плекала мудрість Ярослава“. В той час, як Маланюк пророкує у чисто Віргілієвському іднесьенні ідею свого власного „нового Риму“, що має повстати на згоріщах „рідної Трої“, і натхненно віщує, що „поруч Лаври стане Каштолій“ символом могутності, державної величі, влади і політичної перемоги, Клен передрі-

кає у натхненному прозрінні відродження рідних Атен і що „рідний Акрополь повстане—не в дебрах чухонських, а тут“. В той час, як Маланюк мріє про нап Рим, про „пурпури, вінці і берла“ майбутнього Києва, Клен снить, як у світлі прийдешньої епохи духа просіяють рідні київські Атени столицею мудrosti. В той час, як Маланюк знає і цілком справедливо кідає нам з висот свого натхнення, що

„Як в нації вождя нема,

Тоді вожді її поети“,

Клен теж знає це, цю роля поета, і мудро вказує нам шлях нашого призначення, окрілюючи нас свідомим переживанням нашої місії.

Маланюк—це стихія могутньої душевної потенції, пристрасного темпераменту, боротьби, змагу і гніву, поклик до перемоги і чинності проти чорних сил зла. Його постать повстає в нашій уяві в образі архістратичнім з вогненною оріфлямою слова і вірша, подібно до тих його „грізних архістратигів“, що стоять „спершись на мечі“ і своєю потужною силою наводять містичний жах у його віршах. Він поет, якому однаково близькою і рідною є стихія „меча“ з його війовничістю і стихія „плуга“ з її ідилічною працею, поет, який синтезує геніально „землю і залізо“, „варяжську крицю“ і „сонячний мед степів“, буйну козацьку героїку і млявість „родючого суходолу“, цю мужеськість і жіночість нашого краю, але перед усім звучать у його трубні гласи гнівної архістратигової сурми.

І поруч його—асонансом і контрастом—серофічний Клен, ясний, спокійний і мудрий, натхнений візією майбутнього, образ якого ввижається йому подібним до тих гіератично-строгих серафимів, символів мудrosti і любови, що долю світа важать „на терезах своїх долонь“ і віщують сурмами мудrosti „Божу правду і присуд Божий“ людям, царствам і епохам. Подібно до тих серофічних сурм, иоеzia Клена кличе наш душ на шлях мудrosti, любови і подвигу. В той час, як архістратичний стиль Маланюка нам давно знайомий —серофічні сурми Клена бринять новиною, новою мельодією духа, що, розгортаються над сучасним „чорним обрієм і чорним шляхом“ і тим виповнюють своє призначення—ініціювати нас у містерію майбутнього.

Ті асонанси, що таємнично зближують творчість обох поетів, виринають з якоїсь духової спорідненості, а контрасти, які водночас їх різнять, із різності їхніх темпераментів і талантів, що по різному переживають і відтворюють однакові елементи, які часом інспірують їхню творчість. Тому ці два найзначніші поети нашої сучасності, з тими „ведущими“ голосами, з тими *vates*, „пророками, поетами і проводирями, що ведуть нас у майбутнє і вічність.

Як нордієць і лицар, автор „Каравел“ особливо милується у мотивах, темах і образах, противних буколічним, хліборобським ідyllям. Тут поета опановує не ідилічно-елегійний стиль, а тон героїч-

ної романтики. Він прагне всім розмахом своєї нордійсько - номадської стихії не ідилічного спокою, а мандрівок і бур: замісць контемплятивного настрою — динамічне напруження, замісць інтимарустикалії — порив мандрівничого елячу, замісць ліричної буколіки — героїчна пригода. Тут виразно себе виявляє сконцентрована енергія динамізму, властивого нордійсько - номадському темпераментові, стихії з притаманним їй розмахом шалу, гордого свавілля і витривалого устремлення до мети і перемоги. В такі моменти поет пристрасно і вибухово прагне моря, ніби раптово згадуючи, що він „моряк і воїн“, що він „вікінг“. Він пристрасно кличе сонце, щоб воно свій „золотий плин“ знов улило в його кров „гарячим шалом“, який поета відриває від землі та її ідилічних радощів. Тоді стихія нордійського духа „могутнім зрывом“ чи „потужним стрільчастим злетом“ зносить поета у вертикаль, де, вбираючи „всесвіт у легені“ і роздмухуючи „пожежу зір“, він віддається тому божественому шалові, що обертається у творчий порив:

„І вже перед незнаним летом
Усе єство мое тримтить.
Сп'яніlosti єдина мить,
Коли ти знов стаєш постом!“

Цей близкучий, потужний порив, що могутнім зрывом геть несе поета від буколічно-сільської і настроєвої ідилії, солоний і гіркавий, владно опановує його маревом далечини, невідомих обрій, подихом моря чи близком вогнів „далеких міст“. Тоді „вже не врятують степ і бір“.

Цей поклик напруженості, динаміки, героїзму, авантюри, того, що ми звемо романтикою, є для поета природнім виходом з буденщини, яка на ньому тяжить. Як номад-нордійця його незмінно мучить і тривожить невгамовна жадоба „пригод і слави“. Ця його туга перетворюється на поклик „забави і жаги“, особливо у надрах ідилічного супокою: „у ночі темній запашні“, серед буденно-благословенної тиші, що „простір заколисала“, поет бурно снить свій „любий сон“ про зрыви, чинність і про волю, про ту свою,

„Що нема їй перепон,
Що суходіл і море прекрає“;

він снить його, коли „відомий світ давно обрид“, коли в супокою одноманітно - щасливих днів

„Не ваблять чаши і вуста,
Дрімота мрійного дозвілля
І сто раз бачені міста“,

коли гнітить і стискає груди „немов важкий і мертвий гад“ повітря

„Тісних, задушливих кімнат...
Гітари бренькіт, бренькіт цитри“.

Коли на зміну ідилічній летаргії чи чарам ліричного гіпнозу раптовою хвилею могутнього припливу вибухає жадоба чину, тоді настирливо й невідступно знов кличе „радісний простір“, ваблять легкі і „білокрилі вітрила“, тоді знов „співають води у затоці“, співають не лише води, буруни, бурі і вітри просторів, а той внутрішній голос поета, що з прадавніх, атавістичних джерел бренить, як іоклик, що пориває від світу нереальної дійсності до реального світу творчої фантазії, до тих плянів, де віч чує спів сурен, що його „трублять бурі“ про ті легендарні, овіяні чаром безсмертної, вічної романтики постаті героїв, яких його уява бачить, як „дзвінкої слави бранців“ і до яких його тягне „непереможна сила“: спільність раси, крові і близькість духовна чи спільне устремлення в сферу тої самої стихії.

Це природня спрага поета за тим „героїчним стилем, що вмер давно“, за тою безсмертною легендою, міт якої він носить у крові і який співає в ній „гарячим шалом“.

В цім полеті творчої поетичної уяви, в цім шаленім, буйнім і нестримнім стремлінні скерувати свої каравели, свої кораблі „за вами вслід, конкістадори“, яскраво виявляє себе вся нордійсько-номадська завойовницька романтика поетичної стихії Ю. Клена. Мотиви його нордійської лірики контрастують із тим м'яким, затишним, утульним, що оспівує його українська елегійно-буколічна та ідилічна лірична стихія. Його лицарська стихія любить усе сувере, високе і велике. Тому він співає про могутні ліси й італіси, пампаси, Анди і дикі прерії, гірські ніжні шпилі, гострі скелі, грізні пустелі, самітні холодні озера між неосяжних верховин. Його лірика любить „вітри солоні“, що гудуть у снастях, моря, океани, „брості островів“ шторми, шквали, смерчі, бурі і буревії, вітри і вихорі. Улюблені образи його лірики „прудкоокрілі кораблі“, ґалери, бригантини, тихі гавані і затоки, „легкі вітрила“, заметілі, чорні хвилі і вітри, осінній вітер і вітер ходовий, він чус важкий подих моря і подихи бурі. Його лірика милується у „радощах просторів“ на „синіх шляхах морів“, „суворих днях“, що вони „як мідь важка“ й у „грізній благодаті“, яка єдина може оживити і посилити душу лицаря і поета, що переживає „шпиль екстази в шалі боєвім“ та вміє „з усміхом ясним в лиці суворім умирати“. Мотиви езотичні тягнуть поета до казкових країн,

„Під пальми і агави

!   Де стигнуть темні ґрона островів“,

у те „зеленопере царство Монтесуми“, де живуть „золотопшурі і сумні ацтеки“ і вабить

„Те Мехіко з дахами золотими,

Що, як сурма, в легендах прогремить“,

де манячать чарівним маривом білі Кордильєри, Фльорида, Чілі,

Аргентина, де „під пальмами мріють жінки“, вдивляючись у суворі обличчя нордійських гостей, що над ними

„Звисаючи, віти виткі
Повзуть, оплітають їм ланцирі мідні“

де вабить принадливе видиво танечниць з брязкотливими кільцями на ногах і смагливими персами, що нагадують стиглі цитрини, і де, чатуючи, як темна спокуса,

„У мороку цього рахманного раю
Здорожених морем гостей
Спочинок безчинний між квітів чекає“.

образ клясичної Капуї, що завжди й незмінно нордійця до злого доводить кіння!

Звідки у поета ці егзотичні мотиви? Можливо, що це дальнє відображення тих настроїв, що володіли колись групою київських неокласиків, затиснутих у безнадію безвихідної большевицької дійсності, коли вони прагнули побачити „хочби ві-сні венецькі води і мармур сходів і кольон“, коли Рильський так трагічно візіонував „фіялки привиди Версалю“ і вважалися йому „голуби, мансарди, поети, сонце і Париж“, тоді як дійсністю були самогон і бруд. А може то відгомін тої доби, коли данину сплачували поети заходу, зокрема Франції, тим течіям, настроям і шуканням, які панували в літературі по закінченні доби латинської *lire romantique*, коли замовка у поезії останній Ростанівський

„Легких плащів шелест,
Тонкої рифми прелест,
В старом парке с флейтой
Маленький божок...“;

коли після символізму і егоцентризму прийшла невблаганна доба модерної урбаністичної поезії з її культом мас і машин і пеанами в честь уніформності, коли унанімізм, а разом з ним футуризм, дадаїзм та інші „ізми“ заволоділи міцно спадщиною того, що колись було *la gloire poétique* Франції і взагалі всієї західно-европейської літератури; коли *réaction personnelle* деяких визначних талантів виявилась у формі втечі від цієї понурої і безнадійної дійсності: у одних у примітив егзотики або кольоніяльного роману і до льокальній поезії наших дів, у інших у спроби звороту до неоромантики, як напр. у П. де - Ноляка і поетів його кола, або у форми специфічного декадансу, так близкучо репрезентованого творчістю Поля Валері.

Але ж здається, що в егзотиці Клена менше відбилися ці попередні настрої, ніж власний дух завойовницького і мандрівного авантюризму у стилі чисто нордійському.

Звідси й улюблена його тематика: конкістадори, Кортеси, нормани, вікінги, самураї і варяги, звідси відповідна сюжетика й метафорика його віршів. На цім поетичнім тлі нордійської стихії цікаво

вирізьбується у чітких і виразних лініях та твердих контурах образ самого поета, який любить не сталість, а зміність, вічні мандри *a traverso il mondo*, кораблі і моря з їх невідомими, таємничими обріями, знесені в небеса далекі сніжні гори, чужинецькі змор'я, незнані землі і городи з високими вежами та міцними мурами і замки з їхніми привабами і спокусами, порти з пригодами і таємницями. Мрія він про далеку екзотику південних морів, хоч і жахається її отруйного чаду і знає, що єдиний порятунок від неї—це втеча („Вікінги“). Поета вабить чарівний південь з його гарячими, як шалені пристрасті, бурями, з пілстуپним чорним південним небом, яскравими зірками, що зачаровують і сп'янюють задушним „вином безтями“, жагучим вітром і сонцем, що однаково жорстоко пестить і ранить. Уяву поета чарує розкішна фльора цих казкових для нордійця південних країн з їх вічно квітучою красою і принадами життя далеких едемів, що їх він візіонує у своїх поетичних мандрах. Поет любить пригоди на шляхах цих своїх фантастичних „підбоїв“, у які він виrushує на своїх „прудокрилих“ каравелах, галерах, триремах—на крилатих кораблях своєї уяви. Але понад усе йому любі північні „фіорди і рідний сніг на горах“, ліси та холодні лісні озера і „суворі радощі Вальгали“. Проте не пурасьється він несподіваних зустрічів, коротких і мимолетних, пригод, які не затримують надовго лету його „фантастичного бригу“.

Його займають мимохідні стики з людьми, думками, сердечами і красвидами, з'явами природи і душі. Але ніде і ні з ким він не затримується довго і завжди стремить у нову далечінь до прекрасного невідомого, до здобуття чогось вищого і вічного, чогось такого, що має в собі щось істине і божествене. Це відвічний і символічний шлях мистецького шукання.

Ця устремленість до абстрактних цінностей, ці мандри з ідеєю шукання прекрасного наближають поета до образа, повного чар середньовіччя, образа мандрівного лицаря. Тому такою привабливою візією повстає з тематики Кленової постать того *cavaliere errante*, який пускався в світ без жадної певної мети, без корисної цілі, без персонального матеріального зацікавлення, того *Wanderritter'a*, що йшов у світ пригод і слави, чинив міраклі хоробрости на честь мадони, але завжди під знаком вірності хресту і з благородною жадобою подвигу,— постать що в романо - латинських обріях розкинула свій чар до наших князівсько-київських меж, а свою чинність через готику середньовіччя донесла аж до литовсько-руського ренесансу, щоб виявити свій же дух у бароковім блиску нашого козацького лицарства. Але стиль і епоха Клена—це доба середньовіччя європейсько-готицького духа, це та „готичність“, яку надзвичайно влучно підмітив і відчув у своїй рецензії Маланюк, але, на жаль, не схарактеризував її, не вказав, у чим вона полягає. Цей мандрівно - ли-

царський мотив зияє в постатях Сковороди, Данта, Жофруа, Рюделя, Одисея та інших:

„Піти, піти без цілі і мети,
Вбирати в себе вітер і простори...

Іти у сніг, у вітер, в дощ і хугу
І мудrosti вином розвести тугу,
Бо, може, це нам вічний заповіт,
Оді мандрівки дальні і безкраї,
І, може, іншого шляху немає,
Щоб з хаосу душі створити світ“;

або:

„Хотів би й я слідами йти твоїми,
Узявши плащ і посох пілігрима“;

чи ще:

„І на поклик вітрів розгортаючи крила,
В слушну мить напинай прудкоході вітрила“;

і знов той самий мотив:

„Шляхами радісно-чужими
Отак іти б і мандрувати
І десь під зорями нічними
В високих травах засинати“;

або в іншому місці:

„Яку тропу в далекі далі
Тобі вказав невхильний перст?“

позивом для мандрів є й „широкий, дальній круговид“, серед якого „ростуть у духа крила“ і просто „далечінь“:

„Шумкі вітрила напинає
Зі сходу вітер ходовий
І манить, манить у безкрай“,

або море, „що владно кличе у простори“. А іноді просто прагнеться „вітрам віддатись“, щоб загойдатися диким квітом „на дальнім березі нічнім“.

Іноді поет відчуває в тузі:

„Це нам стерні глухий простір
І без кінця безрадісні блукання“.

А ось майже екстатичне переживання мандрів і волі:

„І вийшовши в простір широкий,
Вітай незнану долю, як сестру, й
Вдихай у себе волі вихор п'яній,
Чужі кущі і камені цілуй“,

і далі мандрівничий настрій доходить до вершка напруження:

„Зостанься безпритульним до сконання,
Блукай та їж недолі хліб і вмри,
Як гордий фльорентієць, у вигнанню“.

Цей потяг до мандрівок водночас з бажанням відірватися від тривіяльного і матеріального світу землі.

Як вандерриттерові поетові ще властивий є мотив самітності, спокуса того „уєдинення“ („один соблазн—соблазн уединення“), що завжди непереможно вабить мандрівника-лицаря, філософа, аскета. Його самітність спокійна, прозора і ясна, напоєна тихим і дагідним смутком чи солодким „медом думок“, або „терпким вином туги“. Вона приходить по днях пристрасти, коли „відлине хвиля зваб і шалу“, прекрасна й яснозора самотина, під час якої у вікінга „мозок прояснюється, як далечінь“.

От кілька таких моментів:

„Над сердем стомленим несуться хмари,
І затишно у синій самоті“;

а по пригодах „морських і любовних“, незмінний рефрень:

„На одинці лише свою мрію милуй“;

або ще краще так:

„Ти відійшла, й не смутку, ані туги
Я не зазнав. Я п'ю самотний мед
думок . . . . .
Щасливий я в моїм садку, і скільки
Ясних годин зо мною гають там
Чіткий Ередія і мудрий Рільке“.

До глибоко інтимних переживань поета належать ці моменти самітності, що в них він так замилуваний, цей його „прекрасний шлях ясної самоти“.

Одною з характерних рис поета є його, цілком природня для лицаря-воїна, залюбленість у зброї: більшість його метафор і порівнянь так чи інакше пов'язані з формою зброї.

„Готичність“ його, може, є лише частиною того середньовічного комплексу, яким пересякнута вся творчість поета, його наставленість.

„Крізь тиху сутінь реймського собору
В легенду синю, як імла“

поринає він у ту медіовалальну містику, яка панує у храмі, де
„вічна мла“

І з мороку середньовіччя
Всміхаються мадон обличчя“,

бо там

„Потужну повінь лле орган“

і „Стара легенда оживас“,

легенда шевальєї, віри в Бога, вірності вітчизні, честі і культу дами, цілого цього антиматеріалістичного, психічного комплексу, що

становить підмурівок середньовіччя і стоїть у такій гострій антитезі до матеріалістичного світу античності і до подібного їй світу неоматеріалістичного, світу ренесансу.

Образно дю „середньовічність“ поета можна представити у формах готичного устримління віору, гострого і стрільчатого злету в небо, *ogival'* я тих веж, що „проколюють небеса“, або у пристраснім і вогнянім, повнім внутрішньої напруги *flamboyant'*, в цім справжнім пломенінню людського духа до Божеського.

„Середньовічність“ Клена це не настроєва манерність, а певне духове наставлення, це його внутрішнє світосприймання, потяг до антиматеріалізму, в деякій мірі до містицизму і містеріальноти, а з другого боку — це нахил до похмурої романтики, макабричності, до світу залізної лицарськості і аскези, це водночас устремлення до світу „янгельського і пекельного“, до „музики неба“ і „грішних співів землі“, до „золотого шалу сонця“ і до „і янкого вина землі“, до подвигів і кострищ — Жанна д'Арк і св. Георгій.

Цей дух середньовіччя і має нас інспірювати своїми емоціями, думками та ініціаціями, коли ми правдоподібно стоїмо на порозі „нового середньовіччя“, коли з безладу і хаосу покатастрофального часу — і то з абсолютною неминучістю — зродиться стихія нового лицарства, коли вийдуть на життєву арену ті ж незмінні сили і ті самі моральні ідеали, що завжди виплекають і одухотворюють усі середньовіччя, всі *mediovali*, ідеали Бога, правди, християнського закону, чесноти, вітчизни, обов'язку, порядку і благородства, потяг до любові, подвигу і жертвеності, а разом з тим тверда і жорстока дійсність, у якій панує влада заліза, нещадна боротьба, бунтарська сила, творча атаманія і равбріттерство. При цьому ж прагнення до міцної влади у загалу, який шукає захисту і порядку, та шляхетна жадоба панування над уніформною масою плебеїв у видатних індивідуумів. Характерним для цих середньовічних настроїв є нехтування всім нікчемним, загальним, пересічним і матеріальним та піднесення всього яскравого, індивідуального і духового. Поруч із цим погорда до всього низького, підлого, своєкорисного при величезнім, грандіознім пориві до всього шляхетного, прекрасного і неоссяжного. Певним є, що такі настрої мають іти на розрив з ідеями матеріалістичного віку і його усталеними вартостями. Водночас це буде втеча від усього безформного, розхристано-плебейського (як зовнішнього, так і внутрішньо-морального) і стремління повернутися до строго окреслених форм, рамок, канонів та етикетів у нових формах, але у тій самій старій суті. Ці феномени колобігу переважаються відвічно, і досить згадати, напр., близьку нам Візантію, коли по упадкові Риму творився новий світ, народжувалося нове патріціянство, що ставало творчою основою цього нового світу, культура якого така близька нашій традиції, або коли з хаосу розбитої імперії Карла Великого народжувалася нова

французька аристократія у формах тої феодальної шевальрії, що надавала зразковий ідеальний образ цілому європейському лицарству, образ, що, як ідеал лицаря козака — докотився й до нас.

Цю пекучу тему завтрашнього дня дає нам відчути Клен, а саме тим із нас, хто лише в стані є не лише насоложуватися поетичним твором, але й сприймати його „умним серцем“.

Кленові є близький світ старо-європейської шевальрії не лише в образі Жоффруа Рюделя і лицарів-труверів, трубадурів, як Бернар де Вентадур, Берtran de Борн, але й та залізна лицарська войовнича стихія, яку символізує Жанна д'Арк. Правда, пія його Жанна більш нагадує „готську діву“ із „Слова“ ніж, напр., *Jeanne la boppe Lorraine* Франціска Війона, хоч є там і

„Білий лицар на чорнім коні
І на прапорі білі лілеї“.

Кленова Орлеанська Діва скоріше нагадує германську Валькірію, ніж образ французької st. Jeanne, як, напр., у цій візії:

„Чи ж прискаче в зелені луги
Рятівниця, незаймана Діва?
Бо забракло мужської снаги
У країві Господнього гніва“.

Тут тевтонськість Жанни (яка почасти, може, пояснюється первісною німецькою редакцією поеми) переходить у сухо українську стихію, і в цих рядках бренить мотив українського матріархату, вірність творчому і войовничому жіночому принципові. Тому поетом оспівуються

„Не Шампані квічасті лани,
Не Богез покарбовані гори,
А розплачливий сон далини
І сарматські широкі простори“.

Тому такими знайомими бренять нам ремінісценції з героїчної епіки „Слова“ в образах, виразах і словах, інспірованих нею:

„Ми йшли шоломами зачерті
Води з незнаних рік.
Віщує знов негоди й смерті
Лихий пташиний крик.
З овер печалі й плачу лине
Тужне, як пісня стріл,
Смугнє ячання лебедине
Під древній пlesкіт крил;

або:

„Але полум'я плеще з рогів,
Погибають літа у недугах.
Знову брешуть лисиці між нив,
І вовки скавучать по яругах“.

Ця Жанна д'Арк є найбільш синтетичний вияв злотованої нордійсько-динарської стихії Клена.

Духом суворої аскези віс від його „Предтечі“. Це образ ніби візятий з готицького малярства, — такий він сухий і гострий, палаючий і твердий у жорстокій власяниці:

„Круг чересел верблюжа шерсть
І прості з дерева сандалі....
Акріди, дикий 'мед, брусниці,
Вода з скелистої криниці
І ложе з моху й камінців...“

цей предтеча, „майбутнього страшний сурмач“, є овіянний похмурою містикою медіоваля.

„Таки нещадний і суворий.
Твій плуг тропу нам тільки оре,
Що має вести нас в Едем“.

Ця постать войовничого пророка кінець кінцем набирає рис архистратигових:

„Ти тільки клич, який вогнем
Вже порескачує по хмизу,
Благословенний дзвін заліза
І шлях, накреслений мечем“

в контрасті до цього суворого і гордого пристрасним бажанням чину в честь мілітарної віри образу, такого характерного для пророка і мартира середньовіччя, образ Христа, що

„Обдаровує щедро світ
Царською ласкою свою
І нас одягне, як лілеї,
У кольори барвистих літ“.

Але про контрасти ще буде мова далі.

(Продовження буде.)

Хай зникне ж скитсько-елінська краса
На припнатійськім тучнім суходолі,
Щоб власний Рим кордоном вперізав
І поруч Лаври — станув Капітолій.

Є. МАЛЮК.

НОТАТКИ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ РОМАН

Чи маємо ми роман? На це питання важко дати докладну відповідь, якщо на українську літературу глянути не тільки через підручники з історії літератури, а й приклади до неї уялення і критерії, вироблені у великих літературах інших народів. Коли забагато було б сказати нема, то в усякому разі напевно не буде перебільшення у твердженні, що український роман і досі ще не вийшов із зародкової стадії, яка триває вже приблизно сто років. Як могло трапитись, що народ, який має багатоючу народну поетичну творчість, має ще з початків християнства епос, різний світовим шедеврами свого часу; народ, що витворив величезний козацький епос, що його відродження найяскравіше виявилося саме в літературі, що поети заступали йому філософів і політичних діячів — майже не має великого повістевого жанру? Маємо на це цілком ясну і в кінцевому рахунку зовсім обґрунтовану відповідь: бездержавний розвиток української нації протягом століть зводив її на становище чужої колонії і не давав можливості розгорнути повністю творчі духові сили. Зовсім слушно. Зважаючи на такі обставини, навіть те, що є, треба оцінювати як велике досягнення. Досить порівняти нашу літературу з літературами багатьох віддавна державних народів, щоб переконатися, що вона стоїть далеко попереду від ряду інших. Та суть справи зовсім не в тому, щоб пишатися своєю вищістю у відношенні до відсталих, як і не в тому, щоб рівняючися з французами, англійцями чи німцями; обвинувачувати наших предків у тому, що вони колись не зробили так, як ми б того хотіли, задивляючись на їх діла в історичній ретроспекції. Вся суть проблеми тільки в тому, щоб уміти тверезо оцінювати дійсне становище, в якому наша література перебуває, і з того робити належні висновки.

Це не так уже й важко, якби на перешкоді не стояла досить давня традиція (вона теж має своє історичне обґрунтування) розглядати українську літературу без огляду на літературу світову.

А Винниченко? — відразу заперечіть висунуте на початку твердження не один добре ознайомлений з українською літературою. Так. І не тільки Винниченко. Від Квітки-Основ'яненка до Уласа Самчука можна нарахувати кілька десятків прозайків і рівно ж кілька десятків творів — романів і повістей. Але те все не більше, як окремі явища, які не роблять суцільного процесу. І якщо цей літературний доробок оцінювати не лише з наївно-пат-

ріотичного погляду (мовляв, як сміємо визнавати відсталість нашої літератури!), то чи треба доводити, що українська література не мала письменників з такою продукцією, як Бальзак чи Золя, або Достоєвський чи Толстой; або — що наш роман не є ані романом Ромен Роляна, ані великим романом у тому значенні, яке він має, наприклад, в англійській літературі? Кілька десятків творів за стовіття не йде ні в яке порівняння навіть з літературою біdnішою на роман—німецькою, яка, за свідченням одного знавця справи, давала пересічно 600 романів і повістей на рік. Нарешті, круг ідей і проблем української прози лишався такий обмежений, що в інших літературах, між якими відбувається постійний процес ~~занозичень~~ і взаємовпливів, вона попри перешкоди мовного порядку не викликала досі глибшого зацікавлення.

Щоб уникнути закиду в навертанні на „орієнтацію“ (це так образливо звучить для декого з українців, хоч для інших є річчю ~~самозрозумілою!~~), можна сказати: хай це буде не жахлива орієнтація, а просте ознайомлення з тим, що інші вже мають. Трудно уявити собі, щоб знання чужої літератури заважало письменникам творити українську літературу. Зате воно завжди сприятиме підвищенню їх фаховости і перестерігатиме від видавання за нове відкриття того, що вже іншими давно було сказане.

Отже, нема чого боятися дотику до чужого, коли йде мова про творення своєї великої літератури, а рівно ж не можемо обйтися без порівняння, оцінюючи стару літературну спадщину. Бо вже саме поняття оцінки включає в себе елемент порівняння.

Від початків до Квітки-Основ'яненка

Кикувши погляд у минуле, аж до початків української літератури, можемо провести уявно наче графічну лінію її розвитку. Там, на початку, вимальовується в одному рівні з „Нібелунгами“ і „Піснею про Ролянда“ верховина нашого епосу — „Слово о полку Ігоревім“. Далі крива спадає, а в Ґалузі прози йде майже по нулю аж до початку XIX століття. Від Квітки-Основ'яненка трохи підноситься вгору і так іде нерівною хвилястою лінією до нашого часу.

В літературах західніх вже від тогочасного епосу починається роман. У XII-XIII віках на заході Європи витворюється лицарський стан з виробленим укладом двірського життя і великими зовнішніми зв'язками і впливами. Тогочасний двірський епос — роман стає дзеркалом цього світу. В лицарських романах до найдрібніших деталів змальоване це середовище — турніри, свята, зброя, навіть коні й одяг. Інші стани — міщанство й селянство — зовсім на задньому пляні, про них згадується хіба із зневагою. Продукція цього типу роману була величезна.

Ще заки лицарський роман зазнав нищівного вдару від Сервантесового „Дон - Кіхота“, почався масовий розвиток різного роду т. зв. народніх книг — літератури міцного міщанського стану, що виявив свою активність не лише у великому розвитку грошового господарства й процвітанні міст, а й у літературі. XVI і дальші століття вже дають у галузі роману імена великих світових письменників.

Українська княжа верхівка досягла вершин свого розвитку на час появи „Слова о полку Ігоревім“. Далі пішла по лінії занепаду й ніколи не досягала до вироблення таких сталих форм двірського життя, як це було на дворах лицарського Заходу. Нам не важно шукати історичних причин цього явища. Треба завважити лише, що, наслідком тих же причин, уальному не було відповідних умов для тривалої внутрішньої економічної і культурно-політичної еволюції, яка б могла сприяти зростові міщанства, що завжди йде в парі з розвитком міст, цехового господарства й інституцій, що творять культуру атмосферу, без якої неможливий розвиток літератури. З тих причин наша література не мала ні лицарського роману, ні міщанської прози.

Правда, XVI—XVII століття підносять на досить високий рівень ролю міщанства в українському суспільстві. Особливу культурно-політичну роль відограли церковні братства, що опікувалися школами, друкарнями, поширенням книг і освіти взагалі. З їх лона вийшло багато діячів науки й талановитих письменників. Це було в часи запеклої боротьби проти польської займанщини. Ця боротьба в ділянці духовній набрала форм гострої релігійної полеміки. Наші найвизначніші письменники того часу зовсім природньо були в першу чергу затятими полемістами і створили велику літературу, що так і ввійшла в історію під назвою племічної. Для літератури світської не вистачало ні сил, ні матеріальних засобів. XVI-XVII віки дали нам „Тренос“, „Пересторогу“, „Посланія“ Івана Вишенського і т. д., а не „Сімпліціссімуса“, „Гаргантюа і Пантагрюеля“ чи „Дон-Кіхота“.

Своєрідна літературна богема тих же часів — мандрівні дяки, які пітрохи ухилялися від релігійної тематики в бік світської, були в якісь мірі творцями усної поезії, яка органічно ввійшла в народну творчість, як і самі вони були органічно зв'язані з основними шарами української людності — селянством і міщанством. Бурса з її специфічним середовищем і напрямом освіти не була дуже доброю школою для підготови письменницьких кадрів, та й спосіб життя мандрівних дяків радше сприятливий був для поширення вертепної драми, аніж для творення великої прози.

Кілька зразків напівдуховної, напівсвітської прози, ще дуже да-

лекої від роману та трохи чужих перекладів (*gesta Romanorum*), ледве помітних пізніше для ока таких пильних дослідників, як Пипін або Франко,—оце, в загальному кажучи, майже усе, що дала нам у галузі прози така багата доба в історії українського народу. Можна б сюди ще зарахувати козацькі літописи, але питання про їх відношення до художньої прози вимагає спеціального дослідження. Ми цінуємо цю творчість, і наша повага до неї не зменшується від свідомості того, що хотілось би мати на додаток ще й свого Рабле, Сервантеса або Грімельсгавзена.

Могутні духові сили українського народу, що одушевили його на героїчну боротьбу з Польщею і витворили епопею козаччини, були майже цілковито абсорбовані національно-визвольними змаганнями. Для літератури їх не вистачало. Після Переяслава розвиток подій пішов в іншім напрямі. Тепер ці сили або задиходалися в колоніяльній атмосфері московської імперії, або, не знаходивши сприятливих умов розвитку на рідньому ґрунті, були просвітителями в чужому, ворожому, середовищі. Так Прокопович, а за ним і багато інших аж донині ввійшли в основний капітал російської культури. Чи вони втрачені для нас назавжди, чи, як вимушена позика, в майбутньому повернуться — питання майбутнього, і воно не входить у завдання цієї статті. Про це варто згадати на цьому місці тільки тому, щоб було зрозумілим, чому аж до Квітки-Основ'яненка ми не мали прози. А перший український повістяр, автор „Серденої Оксани“, яких сто років після „Клятиси“ Річардсона мусів власними творами перевинувати, що українська мова не просто „мужіцкоє наречіє“, а мова рівна іншим і придатна не тільки для жартів, а й поважних літературних речей. В наслідок того всього аж до часів відродження доводиться говорити не про роман, а про те, чому його не було.

Відродження і XIX вік

Українське відродження традиційно пов'язується з ім'ям І. Котляревського. Дійсно, його „Енеїда“ була початком нової доби в літературі. Але тільки в літературі. Тоді як ціле відродження мало значно ширшу основу і зумовлене було універсальним духом геріяльного Г. Сковороди, що лишив свій напечаток на всіх ділянках духового життя українського народу. Найкращим тому доказом є заснування першого в Україні університету в Харкові на кошти, зібрани поспільниками Сковороди. Харківський університет, до речі, дав і основні кадри українського відродження.

Чому ж пальма першості лишилася за Котляревським? Тому, що наше відродження, в силу тих самих обставин колоніяльного становища України під Московією, не стало загальним, а обмежилось виключно відродженням літератури і зростом зацікавлен-

ня етнографічними студіями. Власне й наголос стояв на цьому другому пункті. Обставини не дозволили підхопити у всій повноті справу, започатковану Сковородою. Це мало фатальні наслідки для української літератури на ціле XIX століття, а навіть аж до революції 1917—20 р.р. Вона не дістала повної бази для свого розвитку. Етнографії було занадто замало. Звідси стає зрозумілим, чому й письменники робили те саме, що й етнографи — Церетеллі, Максимович, Срезнєвський та інші. Об'єктом літератури й етнографії стала наче наново відкрита душа основної суспільної постаті — українського селянина, а літературні твори були не чим іншим, як більш або менш досконалою літературною обробкою етнографічних матеріалів. Це в однаковій мірі справедливе як для Квітки-Основ'яненка та всіх епігонів Котляревського, так і для більшості письменників XIX ст. „Народні оповідання“ Марка Вовчка чають нас і досі тільки непідробленою щирістю, бо автор, говорячи устами селянки-оповідачки, від себе нічого не додає. Брак повноцінного культурного розвитку країни в свою чергу обмежив і можливості розвитку тієї галузі, в якій відродження найяскравіше виявилося, — літератури. Саме в тому, що наше відродження винесло на поверхню одного Котляревського, криється причина слабости української літератури, зокрема в галузі прози.

В цих обставинах майже ніхто з українських письменників, за винятком хіба одного І. Франка, не міг мати літературної праці за професію. Правда, ще б треба сюди віднести Винниченка, але він мав прибуток не з українських, а з російських видань. Більшість з них мусіли ввесіль вік просиджувати в нудотних канцеляріях, або іншим способом заробляти собі щоденний шматок хліба. Ніколи з пера вони зиску не мали, і їх письменницька праця була героїчною посвятою решток своїх сил народові. Такими були П. Мирний, С. Руданський, М. Коцюбинський і багато інших. Дехто належав до тих небагатьох „щасливців“, напр. Л. Українка, що могли бодай бідно жити на кошт батьків і писати безкорисно, почуваючи стихійний потяг до літературної творчості. Не шкодить на цьому місці пригадати, що О. Бальзак, перш ніж стати письменником, випробував багато різних шляхів до збагачення. Тільки після ряду невдач цього роду він засів за працю над „Людською комедією“, маючи на оці найперше добрій зиск. А українському письменникові навіть не завжди щастило побачити свій твір надрукованим. Один з кращих зразків нашої прози — повість „Люборацькі“ Свидницького вийшла в світ сорок років по смерті автора. П. Мирний, урядовець, в якому ніхто із співробітників і не підозрівав українського письменника, все життя крився із своїми творами. Коли щастило щось видрукувати, то закордоном, а найбільший його твір „Повія“ теж за життя автора не друкувався.

Вузька етнографічна підвалина української літератури була дуже слабка, щоб утримати на собі розвиток великих повістевих жанрів. Народ (читай — селянство), в ім'я якого приносив благородну жертву письменник, був об'єктом творчого натхнення, але не міг бути активним чинником літературного розвитку, не міг стати споживачем літературної продукції до такої міри, щоб бодай мінімально оплатити працю письменника.

Дуже часто говоримо про жахливі утиски самодержавства, спрямовані на знищенння української культури, розуміючи під тим головно переслідування українського друкованого слова. На ділі справу треба розглядати значно ширше. Зведення України до становища російської провінції, окрім всього іншого, позбавляло українського письменника матеріальної бази й культурного середовища. Для розвитку великої літератури, зокрема роману й повісті, потрібні не тільки друкарні, видавництва, великі торговельні заклади, а й головне масового споживача літературної продукції, в якого середовищі оформляється літературна атмосфера, смаки й вимоги до письменника, з якими він повинен рахуватися, бо інакше читач, при всьому своєму патріотизму, для задоволення духової спраги вдастся до цікавішої літератури, хочби і до чужої.

Масовий культурний читач виростає в школі, від початкової до університету, великі кадри його постачає добре оплачуваний державний апарат та аристократична верхівка виробничих кляс суспільства — одним словом, всі ті інституції, яких наявність самозрозуміла в державних народів. Україна не мала, а як дещо і мала, то в цілковито зрусифікованому вигляді. Не мала вона і тих органів, що виробляють літературні смаки і визначають загальний рівень художньої літератури — університецьких катедр і літературно-критичних журналів. В результаті — письменник не міг бути професіоналом, наша література мала роман лише в зародку, а тематика його не виходила за рамки етнографії і побутовізму: та обмежувалась описом „лиха давнього й сього-часного“. Навіть найталановитіші письменники, як от Нечуй-Левицький і Панас Мирний, силою обставин позбавлені можливостей увійти в близчі стосунки з літературами інших народів Європи (за винятком російської), зосередили свою увагу головно на описі соціального тла, не давши в образах своїх герой яскравіших індивідуальностей.

Взявшись до уваги все сказане вище, легко зrozуміти трагедію найбільшого після Шевченка українця XIX ст. — М. Гоголя, що вирвався з цього зачарованого кола й опинився... в російській літературі. Гоголь єдиний з українських письменників міцно ввійшов у світову літературу і завоював світовий ринок. Тим, які тепер плямують Гоголя за національну зраду і запроданство,

хочеться сказати: не поспішайте з такими легковажними характеристиками. Бо російська мова не заважала Гоголю лишитися українцем. Не дарма Т. Шевченко (якого ніхто ще не на важився обвинувачувати в національному опортунізмі) добре розумів Гоголя і називав його своїм великим другом. Зрештою, питання про Гоголя — де його місце: в українській культурі чи російській, — є похідним від питання: чи створить українська література в майбутньому твори по своїй вартості рівні спадщині Гоголя, твори, що органічно нав'язуватимуть до його спадщини і з неї виходитимуть? Коли—так, тоді ніхто не матиме підстав сперечатися з нами за Гоголя.

Поминаючи інших, згадаємо ще М. Коцюбинського. Це перший український прозаїк, що, віддавши данину старовині, рішуче пірвав з етнографізмом і побутовщиною. Він, маючи перед собою російську і світову літературу, але, ніколи сліпо не наслідуючи їх, створив власний стиль і дав шедеври в галузі новелі. На великий повістевий жанр у нього не вистачало сил і найнеобхідніших умовин. Досить хоч би поверховно познайомитись з його листуванням, щоб зрозуміти, яких нелюдських зусиль і таланту треба було, щоб у постійній боротьбі із зліднями, що передчасно загнали письменника в могилу, знаходити ще час і для літературної праці. Де вже було думати про роман!

Так в загальному, не входячи в подробиці, можна характеризувати стан українського роману до революції 1917—20 р.р. На закінчення цього розділу пригадаємо ще, що наша проза в сучасному значенні цього слова, народившись пізно, як і всі інші роди літератури, не мала властивої для Заходу зміни стилів: класицизм, романтизм, реалізм, бо від початку в основі своїй була народною. Реалізм ішов впарі з романтизмом. Зародковий стан повістевих жанрів виявився ще у тому, що вони не зазнали широкої диференціації відповідно до запитів і смаків різних верств читацької публіки. Багатство типів європейського роману (побутовий, психологічний, історичний, пригодницький, біографічний, соціально-публіцистичний, утопійний і сатиричний і т. д.) невідоме нашій літературі. На якого читача разрохував наш повістяр? На кожну письменну людину, якій не чужа була доля української нації і яка вважала за свій громадський обов'язок роздумувати іскру національної свідомості, що жевріла в народних масах. Для такої мети найкраще надавався соціально-побутовий роман. Він і панував майже неподільно в нашій літературі з більшим або меншим перенесенням наголосу на елемент соціальний чи побутовий. А майже всі герої української прози ХІХ ст. могли б бути названі, за влучним визначенням П. Мирного, „пропащими силами“.

Між двома війнами

По революції 1917—20 рр. українська література вступила в новий етап свого розвитку. Двадцяті роки заповідають (принаймні в першій своїй половині) нове відродження на широкій основі. Велике значення в цьому напрямі мало наставлення на українізацію всього державного апарату, освітніх та науково-дослідних установ. Курс на масовість літературного руху (мабуть чи не кожен студент пробував тоді щастя в літературі) з одного боку сприяв поширенню низькопробної графоманської писанини, але, з другого боку, мав і ту позитивну рису, що всім формам вияву літературного процесу надавав величезних, незнаних досі маштабів. Державні видавництва з масовою книготорговельною сіткою, що охоплювала цілу Україну, та досить велика кількість літературно-мистецьких журналів і періодичної преси взагалі створювали такі передумови, яких раніше бракувало для перетворення письменницької діяльності на професію. Виріс і читач, здібний в незнаних досі розмірах споживати літературну продукцію. Гасла свободи, творення нової національної культури, знищення старого світу і нового будівництва були основою велико-го творчого піднесення. Байдуже, що одні сприймали ці гасла широко, а інші бачили в них лише тимчасовий маневр.

На жаль нове українське відродження не тривало довго. Виявилось, що з усіх передумов, потрібних для розвитку літератури, бракувало тільки одної, але головної—свободи творчості, необмеженого вияву творчої індивідуальності письменника. До певної міри вона була в першій половині 20 рр. Але розвиток великої епічної форми—роману вимагає тривалого й повноцінного державного розвитку народу. П'ять чи десять років — реченець занадто короткий, коли взяти до уваги, що створення навіть одної великої речі забирає у письменника кілька років праці. Роман і повість вимагають творчої дозріlosti письменника. А наш літературний парнас 20 років був обсаджений молоддю, талановитою, але початковою, якій не раз бракувало викінченості систематичної освіти і доброго ознайомлення з літературою. Письменники ж старшого покоління надто міцно сиділи в старому світі, щоб відразу включитися в творчий процес і використати сприятливу атмосферу для створення великих епічних форм.

Зовсім не випадково в найкращі часи української літератури повоєнного часу в прозі панівне місце займає новеля. Визначніші письменники того часу — Хвильовий і Любченко, Головко і Косинка, Панч і Микитенко, Вишня і інші—в першу чергу новелісти. Їх велика заслуга в поширенні літературної проблематики, розробці нових тем, шуканні нового літературного стилю.

Вже з другої половини 20 рр. яскраво помітна тенденція до розвитку великої епічної форми в прозі („Вальдшнепи“

М. Хвильового, твори Яновського, Копиленка, Головка, Підмогильного, Смолича і інш.). Та тоді ж виявилося, що розвиток української національної культури зовсім не входив у пляни провідників нового державного ладу. Україну по-давньому розглядали як провінцію великої імперії, і тимчасово сприятливіші обставини були не більше, як тактичним заходом. З 1927 року над українською літературою завис сірий прапор ВУСПП'у, а критику монополізували аж надто прямолінійні „ортодокси“ типу Коваленка. Перші подуви холодного північного вітру, що надали літературній дискусії гострого політичного характеру „боротьби двох культур“, завдали й перших відчутних ударів по українській літературі саме в тому моменті, коли вона вже могла дати роман.

В результаті ми знаємо новелі М. Хвильового, але мабуть наважди загинув для української літератури його роман „Вальдшнепи“, що в стилевому відношенні буввищим етапом творчості письменника (надрукована лише перша частина в зош. 5 Валдіте за 1927 р.). Талановитий прозаїк В. Підмогильний скінчив письменницьку кар'єру на першім романі („Місто“). Така ж доля Антоненка-Давидовича. Не виключено, що близький новеліст Г. Косинка не менший успіх мав би і в великих повістевих жанрах, якби не загинув у 1934 р. Рахувати далі немає потреби. Ті ж письменники, що уникли переслідування, не дали і при існуючих обставинах не дадуть того, що могли б дати. Це в однаковій мірі стосується як Яновського, так і Смолича, Копиленка, Головка та інш.

Українська література має багато талановитих сил, а відродження 20 років дало такий могутній розгін, що навіть після його розгрому з'явилося ще дещо цінне в прозі. Вже в 30 роках А. Головко написав першу частину трилогії „Мати“, з'явились „Вершники“ Ю. Яновського. В тому ж часі вийшов роман З. Тулуб—„Людолови“, що є значним досягненням в ділянці історичного роману—одного з найслабших місць нашої прози, де ще й досі панує примітивізм Кащенка і Чайківського. Можна сказати, що взагалі ніякий режим не може totally винищити літературу. Талановитий письменник, хочби яку ідею накидували йому як „примусовий асортимент“, має змогу художньо відтворити клаптик життя, що являтиме певну художню вартість. Але від цього ще дуже далеко до суцільного повноцінного літературного процесу. З усього того, що обіцяв розвиток української літератури в часі нового відродження, була реалізована лише незначна частина і найменша в ділянці роману й повісті.

Кілька слів про становище за цієї доби на українських землях поза УРСР. Люди з підсоветської України завжди мали великі надії на те, що неможливе було в Україні, буде надолуже-

не Галичиною. Дійсно, досить пригадати в галузі великої прози такі імена, як У. Самчук (Волинь), Г. Журба, Н. Королева, історичні романи й повісті Б. Лепкого, Ю. Липи, Ф. Дудка і інших, щоб переконатися, що ті надії не були безпідставні. Однак, дійсність не могла цілком виправдати подібних надій, бо Галичина, по-перше, була теж не в багато кращому становищі (як провінція польської імперіялістичної держави), а, по-друге, вона взагалі не могла бути великою соціальним лябораторією для розвитку великої літератури.

Добре обізнаний з обставинами галицький критик так оцінює становище:

„Велика й визвольна війна не сприяла обнові нового літературного руху в Галичині; те, що винесли з неї старші та молодші автори, обмежувалось до більш-менш вдатних воєнних пісень та нарисів, переважали спомини. Коли наші автори почали ретроспективно відтворювати ясніші моменти геройських поривів, вони викидали з себе патріотичну лектиру—неспроможні дати ні могутніх епічних картин, ні оригінальних типів...“

Цей же автор дає й вияснення причин такого становища:

„Ta найпростіше пояснення,—каже він,—для якого найдемо не один доказ у реальних умовах нашого життя—таке, що велика й визвольна війна, зовсім так само, як пізніша національна програма на міжнародній арені, спрямували всі думки та почуття на політичний фронт. Не оживилося від цього громадське життя, і письменство не відчуло приливу свіжих сил у Галичині, ми не маємо ні кількох великих талантів, ані кілька десяткох малих“. (М. Рудницький, „Від Мирного до Хвильового“, Львів, 1936, ст. 371).

Не маємо причин сперечатися з М. Рудницьким, коли він називає ще одну причину такого стану галицької літератури—від'рваність галицьких письменників від культурного життя в Україні і брак ширших зв'язків з іншими літературами на Заході. Дійсно, письменник, що не підтримує зв'язків з літературою, нагадує медика, що не цікавиться медициною“ (там же, ст. 372).

Нарешті, той же автор корінь зла вбачає їй у тому, що в Галичині в повоєнні часи не змінився погляд на літературу, як на засіб тільки політичної пропаганди. Таким чином марксистська критика в УРСР дісталала зовсім з інших позицій підтримку в Галичині. Найкращим доказом цьому є доля Ю. Липи—великого літературного таланту, що теж не вільний був від такого погляду і відсунув літературну працю, до якої найбільше був покликаний, на друге місце. І тільки тому ми маємо може найбільшу втрату в галицькій літературі.

Коли вже мова про критику, то не можна обійти мовчанкою ще одного цікавого явища, характерного для галицького літературного життя — великий вплив клерикальної критики. Він відчувається ще й тут, на еміграції. Інсбруцький релігійно-суспільний тижневик „Недільні вісті“, що продовжує традиції галицької „Зорі“, вміщає вряди-годи літературно-критичні статті, сповнені духом надмірної пуритансько-аскетичної нетерпимості. В одній із цих статей засуджується на автодафе майже вся наша й так досить смиренна література.

* * *

Все сказане вище стверджує тезу, що український роман таки й досі не вийшов з ембіональної стадії. На більше майбутнє в теперішній „соборній“ Україні він так само не має кращих перспектив. То не значить, що не буде нічого. Серед друкованої макулятури, що заливає тепер український книжковий ринок, час-від-часу появиться не одна добра річ, так само, як і в російській літературі (правда вона має трохи ліпші умови, ніж українська) вдалось дещо доброго написати Шолохову, Толстому, Чапигіну. Але ці окремі появи істотно змінити становища не можуть.

Багато оптимістів вважають, що є вигляди на великий розвиток літератури в середовищі теперішньої еміграції. Довід старої еміграції не дає підстав до занадто оптимістичних перспектив у цьому напрямі. В користь оптимістів промовляє те, що теперішня еміграція має значно більше літературних сил, ніж попередня. Але за всіх обставин умовини для розвитку великих прозових форм на еміграції не будуть у достатній мірі сприятливі. Це досить помітно вже зараз. Мюнхенська „Українська Трибуна“ в статті, що підsumовує розвиток літератури за останній рік, констатує значні досягнення. Насамперед у галузі поезії перелічується цілий ряд досягнень знаних уже поетів, а далі й успішних молодих дебютантів. Мав що зафіксувати автор статті і в ділянці малих прозових форм — новелі й есею. Зате при всьому своєму оптимізмі дуже стримано говорить про роман. Знаємо, що має нові великі речі Улас Самчук, вже рік минає, як скінчила свій великий чотиритомовий роман „Діти Чумацького шляху“ Докія Гуменна, згадуються нові речі Юрія Косача. Напевно, не одну річ мають або викінчують інші автори, але ще ніхто з них не знайшов видавця, і хто знає, як скоро це їм вдасться: на перешкоді цьому не тільки брак друкарень і інших досить важливих умов, а й нещевність, чи в теперішніх умовах можливий нормальний збут книжки. Річ ясна, що згодом обставини покращають, але не на багато.

Еміграція не може виконати непосильного завдання — заступити своїми силами цілий український літературний процес. Зате, в цьому вже немає ніякого сумніву, вона може дати з самого середовища кілька визначних імен, (коли говорити про велику прозу), питома вага яких в загальному розвитку української літератури може бути дуже велика. Для цього не тільки потрібно, щоб самі письменники стояли на висоті своїх завдань і скористались з можливостей свободи творчості в безпосередньому дотику з літературами Заходу, що неможливе для їх колег на українських землях; для цього ще потрібне з боку емігрантської громади, а в першу чергу її провідних верств, глибоке зрозуміння до праці письменника, а не тільки офіційні реверанси, якими тепер здебільша обмежуються наші об'єднання, комітети й інші організації. А тим часом письменники, люди, найменш пристосовані до твердих обставин життя, живуть у жахливій матеріальній скруті і часто не мають кутка для відносно спокійної праці.

БОРИС ОЛЕКСАНДРІВ

З КНИГИ »НА ЧУЖИХ ДОРОГАХ«

* * *

Це буде так: вечірні тихі луки...
А вдалені — зелені хвилі, порт.
Ось: припадуть до клавіш білі руки
І продзвенить розпухою акорд...

Це буде — біль. Закуті громовиці,
Пекучий жар у холоді пітьми.
І пролетять над морем чорні птиці,
Далечину мережачи крильми...

Це буде — жаль. Привабна тайна мрії,
Я не зірву повік її тенет!
Ось: піднялися, мов крила, темні вії, —
І на стіні — знайомий силует.

* * *

У чужинному храмі побачив ті очі промінні,
(Свічі сяйно горіли і сяйно курів небосхил...)
У гарячій молитві спустився на плити камінні, —
О, Мадонно тресвітла, чи стане до іспиту сил?

ВІДГУК У МАЙБУТНІ*

(До 120-річчя дня народження П. Юркевича — 1827 - 1947)

Професор Памфіл Юркевич народився на Полтавщині 1827 р., тобто в той час, коли зродився перший локомотив Стівенсона. 1927 року святкував цивілізований світ, „сторіччя техніки“. Ювілей філософа не відмітили однаке навіть його земляки-українці. Філософські праці і лекції П. Юркевича ніби зводили бій з його „технічним“ однолітком і, як і досі ніби на перший погляд виглядає, — бій безнадійний. Юркевич був ворогом фетишизації машини і точних наук — не їх самих. Ворогом підміни духового життя людини матеріалістичним техніцизмом і раціоналістичним математичним мисленням. Він був дитиною віку, з яким не міг погодитися, в шумній сім'ї якого був пасербцем. Цей пасербець однаке має всі дані на усиновлення в новій грядучій добі.

Суспільно-економічний прогрес, прогноз техніки, природничо-математичних наук, освячений емоційними біологічними і соціальними системами позитивізму й матеріалізму, з його вірою в безпохибний автоматичний хід історії до кращого майбутнього, знайшов свій відгук і в Україні. З другої половини XIX століття з'являється ряд видатних інтелігентів: Антонович, Драгоманів, Потебня, Ф. Вовк, М. Грушевський, Кістяківський, Туган-Барановський... А поруч нова плеяда письменників від Мирного, Тобілевича, Нечуя-Левицького, Стороженка до Франка, Лесі Українки, Коцюбинського, Винниченка і модерністів. В театрі Садовський, в музиці Лисенко. В сільсько-гospодарській культурі — Семиренко (батько) і Чикаленко.

Поява цього першого численнішого і фахово спеціалізованого покоління української інтелігенції мала б бути ніби відповідю на розгром Кирило-Методієвського братства, на знищення Шевченка, на заборону української культури 1876 року, на ввесь ганебний період „южно-руського парткуляризму“. Вона означала також творчу диференціацію в українському суспільстві. Не випадково збіглася вона з тим періодом, коли індустріалізація України оформила нашу робітничу класу і коли селянство українське остаточно закріпило свої соціально-історичні позиції, звільнivши від кріпацтва і опановуючи свою колонізацією велетенські степові простори східно-південної Європи. Це покоління, з якого ми назвали лише кількох його духових оформлювачів, хоч і відставало в своєму соціальному становленні від

* Розділ з ширшої праці „Українська інтелігенція в боротьбі за духовне самовизначення“.

інших українських кляс, а все ж таки перетворило інтелігенцію з кількох нечисленних гуртків на хоч і тонкий, а все ж таки клясовий прошарок, що відчув себе як цілість, і поставив перед собою свідомо чи несвідомо чергові завдання, властиві інтелігенції. Їх енергія, талант і праця були такі значні, що вони (за винятком письменників) вибилися в число передових інтелектуальних сил цілої, а зокрема Східної Європи. І тому головно тоталітарний царський протиукраїнський режим, скеровуючи свої удаї насамперед проти інтелігенції, є виною того, що це покоління не підготовило духово Україну до рішальних років революції 1917 року. Тому ніколи не можна погодитися з Донцовим, який тільки хіба Стороженковій Лесі Українці дає вилучання і перепустку в майбутнє. Що філософ Юревич стоїть на початку цього періоду — це свідчить про стихійний, підсвідомий нахил цього покоління виявити і оформити на новому рівні українські духові традиції, які все ставили в центрі життя конкретну живу людину і її гармонійний, базований на вроджених природніх властивостях особистий і соціальний життєвий стиль і ритм. А — що соціолог і політик Драгоманів дав остаточне духове обличчя цьому поколінню, це свідчить за те, що це покоління хотіло наздогнати в цивілізованому вишколі і соціальній розвитку інші народи, але не в силі було створити властивий Україні власний культурний клімат. Вимушено оточене російською культурою, воно улягло світовій моді. Це було одною з головних причин того, що праці Юркевича цілком ніби випали з нашого духовного обігу.

Бо Юркевич своїм світоглядом не належав до цього драгоманівського покоління. Завершивши в досяконалих філософських працях духову лінію К. Т. Ставровецького (XVII в.), Сковороди (XVIII в.) і Шевченка та Гоголя (XIX вік), він перекинув від них місток через голови драгоманівського покоління в майбутнє, і наші часи вже починають звертатися до його праць, як до живого дорогоцінного національного джерела. Не робимо собі жодних проблем із того, що Юркевич, як і Гоголь, писав і викладав російською мовою. Навпаки, дивуємось тому, що XIX століття, зробивши „мовно-українську“ Україну провінцією (хоча б забороною української культури), не могло перешкодити проявитися українському духові на російській мові.

Такі випадки, як дискусія про Гоголя 1943 р. Львівському літературному клубі, де Гоголя трактували, як упира і зрадника, якому треба загнати в могилу осиковий кіл, належать уже до сфери анекdotики. Мине ще декілька десятків років, і ніхто серйозний у світі не подумає зарахувати ні Костомарова, ні Юркевича та Короленка до московської культури. Тут ще раз повторимо, що духовна позичка, зроблена Україною Російській

імперії повернеться назад і можливо навіть з належними процентами після політичного розподілу тієї імперії. Що це лежить у природі тієї імперії — говорить той духовий поділ її, який уже відбувається. Деякі москалі почували це ще в XIX столітті. Як про Гоголя московські літературні критики, так про Юркевича московський філософ Соловйов були тієї думки, що вони оформляють зовсім не московську, а таки свою, українську, душу. Проф. Дмитро Чижевський у своїй книжці „Нариси з історії філософії на Україні“ (Прага, 1931) довів цю тезу, за якою поруч із Скороводою і Шевченком також Гоголь і Юркевич є найталановитішими представниками національного характеру (ст. 16).

Можливо, що цей, „національний характер“ поставив Гоголя під удари Бєлінського, а Юркевича — під удари Чернишевського. Полтавчанин, вихованець Київської Академії — Юркевич увійшов в історію російської культури, як борець проти раціоналізму в його ідеалістичній і матеріалістичній формі, проти занепаду філософії в Російській імперії. По двадцятьох роках заборони викладати філософію в російських університетах він був першим професором філософії в Москві і, як каже відомий історик Ключевський, мав колосальний і заслужений успіх. Але незабаром російські нігілісти накинулися на Юркевича за його критичне ставлення до модного тоді матеріалізму. „Цю полеміку, — пише проф. Д. Чижевський, — що її розпочав Чернишевський, важко назвати інакше, як хрестовим походом темноти й некультурності, яка, не маючи сили боротися з думкою силою думки, підмінила полеміку лайкою, брехнею і особистими нападами. Проти цього знаряддя в Юркевича не було сили, і він замовк на довгі роки... (ст. 138). Він помер у розквіті своїх сил на 47-му році життя (1874), не пішовши на компроміс з тією модою на позитивізм, матеріалізм і раціоналізм, що в нещасливий спосіб стала єдиним ідейним прaporом новітніх революційних політичних рухів.

Юркевич, головним ділом якого вважали сучасники й нащадки боротьбу проти матеріалізму, вів боротьбу фактично на два фронти — проти ідеалізму і проти матеріалізму. Обидва вони ігнують конкретне, індивідуальне на користь „абстрактного“, з'ясовуючи речі або тільки з їх внутрішньої природи (ідеалізм), або тільки із зовнішньої природи та з причин (матеріалізм). Юркевич вважає за потрібне визнати подвійну зумовленість усього: зумовленість зовнішніми причинами, з одного боку, і означеність у собі, внутрішнє — з другого боку. Він виступає проти агностицизму і в його ідеалістичній „грізній“ формі кантіянській, і в його матеріалістичній формі. Не внутрішня згода в своїх твердженнях (ідеалізм Канта) і не зовнішня

згода причинових зв'язків (матеріалізм), але абсолютна правда саме є ціллю пізнання. Він шукає не причин існування речей, але їх основ, їх, так би мовити, ідей. До ідеї є влада законодавча, а люди і причини — виконавча. В інтерпретації Чижевського (ст. 143) Юркевич так накреслює три ступені пізнання: 1) Уявлення, яке складається на підставі суб'єктивних асоціацій, дає певний образ речі, в якому більше одбивається сама людина, ніж річ. 2) Поняття — дає об'єктивну свідомість про річ, в ньому виключене суб'єктивне свавілля і встановлено необхідний загальний зв'язок і відношення елементів. 3) Ідея — до неї ми переходимо від поняття, коли думка підіймається над механічною стороною предмету і бачить його розумне і одиноке ісство. Ідея стоїть поза межами логічного знання, вона є позалогічна („металогічна“).

Погляди Юркевича на поняття та ідею, як ступені пізнання, можна б спрощено, частково, але наглядно представити так:

ПОНЯТТЯ

1. Зв'язок мислення і буття зовнішній. Розум умовний.
2. Охоплює зовнішність речі.
3. Знання — розбите на множність різнопородних сфер.
4. Поняття логічне.
5. Поняття виявляє причини (*Ursache*).
6. Оперує сілогізмом, що підводить нижче поняття під вище. Раціональна метода.
7. Виходить з гіпотези.

ІДЕЯ

1. Мислення і буття утотожнюються. Розум — об'єктивне ісвоє речей. Розум дійсний, а дійсність розумна.
2. Охоплює внутрішній розвиток речі, що базується на законі, типі і нормі з'явища, які ми пізнаємо, як ідею („Логіка речі“).
3. Явище сприймається в цілісному образі, гармонії, повноті, як вияв одної основи, як роди та ступені одного безмежного життя.
4. Ідея металогічна (позалогічна).
5. Ідея шукає основ (*Grund*).
6. Розвиває поняття до тих форм, які дані на речах або в речах. „Спекулятивна“ метода.
7. Виходить з безумовного. Об'явлення вищого ісства речей.

Не важко догадатися, що ліва сторона цього порівняння — поняття, є так би мовити „оперативною“ пізнавальною базою раціоналізму і в його матеріалістичній, і в його ідеалістичній

формі. Невистачальність цієї „бази“ очевидна. Вона є тільки частиною пізнавальних можливостей людини і, на думку Юркевича, як частина, має своє велике значення. Але скоро вона претендує на вичерпність — стає шкідливою і заводить пізнання і самопізнання людини на небезпечні манівці. Це є „голова“ (розум) який спирається тільки на понятті та на ньому й зупиняється. Натомість „серце“ (під яким Юркевич розуміє всю складну і заховану психічну природу людини з її емоціями і так зв. підсвідомим) йде далі до пізнання ідей і основ буття. Протиставляючи „голову“ „серцеві“, порівнюючи їх, Юркевич розвиває свою романтичну філософію „серця“, в якій рацію („голова“) грає зовсім не першорядну роль супроти емоцію („серця“). Цим самим він виступив проти панівної течії другої половини XIX століття, яка позитивними, „точними“ і „прикладними“ науками підмінювала всю людську культуру, яка за визначенням сучасних учених, привела „знання до тріумфу, а людину до упадку“ (А. Карель).

Що ж таке „голова“ і „серце“ у вченні Юркевича? Коштом неточності і спрошення спробуємо знову зібрати визначення Юркевича в наглядній схемі.

„ГОЛОВА“ (РОЗУМ)

1. Надбудова людської психіки.
2. Пізнання в формі мертвих, але впорядкованих схем.
3. Править, кермує, регулює. Вершина духового життя.
4. Абстракція, загальне. Спільне для всіх людей.
5. Розрахунок.
6. Теоретичний елемент духа, основа розрахунку.
7. Закономірність, правильність. Складеність, що надається до аналізи.
8. Є наслідком розвитку від нижчих форм до вищих. Похідне.

„СЕРЦЕ“ (ЕМОЦІЙНЕ)

1. Основа психіки.
2. Сприймання світу самого такого, як є: різноманітного, живого, прекрасного.
3. Породжує. Корінь, зерно духового життя.
4. Конкретне, індивідуальне. Серце означує собою індивідуальність людини.
5. Інтуїція.
6. Практичний, моральний елемент духа. Основа волі, афектів та інтуїції.
7. Проста, елементарна даність, що не має складових частин і не надається до аналізи.
8. Первісно має цілком своєрідний зміст, що є подібний до інших примітивних (тваринних, напр.) форм психіки, але є цілком осібний, своєрідний.

9. Збагачується набуванням ззовні нових прикмет (прогрес).
10. Операє поняттям.
11. Ліхтар, світло.
12. Льокалізується на поверхні, легко доступне, свідоме.
13. Людина в свіtlі розуму є лише „серійний випуск“ своєї породи, простий представник її.
14. Етика „формальна“, „абстрактна“. Мораль базується на користі, доцільноті, договорі або егоїзмі. Утилітарне ставлення до світу.
15. Має тенденцію до вичерпання і занiku.
9. Росте в самоздійсненні своїх невичерпних можливостей (органічний ріст).
10. Схоплює ідею, часом навіть виявляє її собою.
11. Темна недосяжна царина, основа, в якій той ліхтар може з'явитися, засвітитись і яка може спорадично деякими своїми проявами вийти на світло ліхтаря.
12. Заховане переважно в глибині. Підсвідоме, що малою частиною є також і свідоме.
13. Людина — неповторний індивідум, єдина в своєму роді у цілому світі.
14. Мораль базується на, вродженні почутті людяності на здібності визнавати право речей, на безкорисному зацікавленні ними. Етично-естетичне ставлення до світу.
15. Постійне джерело нового життя, нових прагнень і рухів, які вміщуються в закінчені форми життя душі і роблять її придатною для вічності.

Для Юркевича „голова“ і „серце“ хоч і є антитетичні, але від людини й обставин залежить довести їх до гармонійної згоди чи ворожнечі. Він намагається поєднати їх зокрема в своєму особистому світогляді та характері. Може його особиста, як ученого скромність і свідомість своїх меж випливає з його трактування розуму, як сфери не „вищої“, а нижчої від підсвідомого, від всієї психічної емоціональної природи — або, як він казав, — „серця“ людини — цієї глибокої основи свідомого психічного життя.

Вся філософія „серця“ Юркевича направлена на захист людини і особистості перед ніглістичним матеріалізмом і самовпевненим раціоналізмом XIX століття. Вона є послідовною та гострою критикою інтелектуалізму в психології, а з другого боку заперечує містицизм, який змішує всі форми душевного життя і „одним скоком хоче опинитися коло цілі“. Найдужче б'є вона по діялектичному матеріалізму та марксівських теоріях в піз-

нацні, етиці, психології і т. д., що роблять з людини порожню креатуру зовнішніх мінливих механічних причин і відносин. На гасло „мета виправдує засоби“ Юркевич відповідає: розум не сміє безкарно диктувати серцю те, що противне його („серця“) природі. Мораль, етика базується не на абстрактній думці про обов'язок, а на вродженому почутті людськості.

Найбільшою помилкою формальної, абстрактної, клясової та інших етик є змішування доброго і розумного. Сучасники хотіть, каже Юркевич, „бути розумними без переконання та моральними без героїзму; і одне і друге тому, що ми переносямо основні початки душевного життя із глибини серця в світлу сферу спокійного, безстрасного та безучасного розуму“ (Чижев., ст. 148). Одкидаючи ідеалізм в його раціоналістичному виведенні душі з фізичних і біохемічних соціальних процесів, Юркевич обстоює своєрідність людської психіки (душі) з її почуттям і свідомістю безмежного, з її неповторною індивідуальною елюційною природою, що диктує їй неegoїстичний інтерес до речей, з її простою, елементарністю, первозданністю, до якої безсилий вступити холодний ланцет аналітика.

Ця романтична теорія підсвідомого, нагадуючи чимсь погляди Сковороди, відріжняє Юркевича від аналогічних йому мислителів і попередніх, і сучасних, і пізніших тим, що вона вважає „серце“, підсвідоме за сферу вищу від євідомого. Пізніші часи з її школою „психоаналітиків“, Фройдом і т. п. пішли були далі у просто протилежному напрямі, зводячи підсвідоме до наслідків окремих фізіологічних функцій (статеве життя), або визнаючи підсвідоме лише як джерело ненормальностей і „порушень“ психічного життя. А все ж найновіші часи принесли нових прихильників послідовного, широкого та глибокого „емоціоналізму“ в психології, з яких Дм. Чижевський першим називає Макса Шеллера (ст. 150—158).

В теперішній боротьбі здорового індивідуалізму проти тоталітарного колективізму, проти інтегральної заглadi особистості живої людини на додаток до фізичної і суспільної машини — філософія „серця“ Юркевича є великою зброєю в наших руках. Предтечі ленінізму і сталінізму не давали спокою тіні покійного філософа, раз-у-раз повертаючись до нього з своїми нападками. Вони бачили в його спадщині живого ворога для своїх теорій, демагогічно закидаючи йому „мракобесіє“, попівщину, egoїстичний індивідуалізм і реакційність. Але ж справді філософія Юркевича є реакційною, тобто, такою що тягне людство до звиродніння, а не до росту? Чернишевський і ленінізм бачили цю реакційність насамперед у критиці матеріалізму і визнанні Юркевичем часткової рації за ідеалізмом. Але, поперше, Юркевич не тільки не відкидав матеріалізму в цілому, але і визнавав за

ним певні заслуги, критикуючи його хиби. По-друге, так само ставився він в зasadі й до ідеалізму, і ніхто більше так не сприяє (саме сьогодні!) оживленню ідеалізму в його найретро-граднішій формі, як найбільш послідовні матеріялісти - діяматчики своїм доведенням матеріалізму до абсурду. •По-перше, Юркевич один із перших побачив, що антитеза ідеалізму - матеріалізм уже відограла свою рушійну позитивну роль і що надалі вона стає гальмом людського пізнання. А головне, на сході Європи він перший накреслював вихід із цієї антитети, думав про новий шлях. І ми можемо тільки шкодувати, що засліплені вороги та передчасна смерть не дали йому розгорнути цю блискуче започатковану працю. Той факт, що найбільші філософі нашого ХХ століття працюють тепер саме над переборенням антитети ідеалізм-матеріалізм (напр., Н. Гартман) говорить за те, що Юркевич дивився не тільки назад, а й вперед.

Чи можна закинути Юркевичеві містичне „мракобесіє“ і ту пак „попівщину“, тобто підміну всієї духової творчості людини релігією? Філософія „серця“ Юркевича (цього глибоко позитивного і обережного в своїх висновках науковця) — є жодна містика. Містицизм Юркевич поборював. „Серце“ — це людська психіка, яку він певною стороною прив'язував до певних фізіологічних органів і функцій, але яку ніколи не дозволяв зводити і спрощувати ні до фізіології чи якоїсь там хемії (як то роблять сучасні діяматчики), ні до „свідомого“ — до чистого розуму, рацію (як то роблять раціоналісти, ідеалістичного й матеріалістичного толку). Він бачив у психіці людській велику високочінну, але найбільш заховану від нас реальність, на якій базується духовна діяльність і особистість людини. Але ж сьогодні через 70 років по смерті Юркевича, наука вустами найавторитетніших своїх представників цілком одверто призналася, що чим більші здобутки точних, прикладних, теоретичних, в тому й біологічних наук, тим яснішою стає невивченість самої людини, в першу чергу як психічного явища. Тут може не зайвим буде згадати, яку бурхливу радість викликало серед діяматчиків відкриття фізіологом Павловим механізму умовного рефлексу. Вони раділи перспективі звести, кінець - кінцем, всю складність людини до механізму штучного виклику появи слини в собаки. Цей садизм нищівного самоспрощення і самоприниження сам геніяльний фізіолог і не думав поділяти, знаходячи рівновагу своїх уяв, понять, досвіду і почуттів у... релігії. Юркевич шукав розгадки таємниці людини в індивідуальній природі її душі, в тій великій психічній царині, що її не можна пояснити ні самою фізіологією, ні релігією. Сам глибоко релігійний, Юркевич, проте, не мішав вульгарно Бога до своїх філософських аналіз, так само, як не мішав Павлов Бога до своїх фізіологічних аналіз.

(Цікаво, що Юркевич вважав людину і Бога за силу виконавчу, а систему основ життя — за силу законодавчу).

Величезну лютъ нігілістів, матеріалістів і пізніших діяматчиків викликала Юркевичева критика раціоналізму і те, що філософ не визнавав універсальної ролі за розумом, так би мовити примусив „розум“ поділити з „серцем“ свою владу в духовому житті людини. Більше того, поставив „серце“ вище „розуму“. Чи є в цьому якесь „мракобесіє“? Вище ми бачили, що Юркевич визнає за „розумом“ величезну і почесну ролью. Це є ліхтар, ~~на~~іть керівник, але ні в якому разі не поліцай „серця“. Юркевич не одривав „розуму“ від „серця“, але намацував їх властиві межі і взаємини. Філософ - романтик, він натурально боровся проти раціоналізму. Та якщо навіть прийняти термін „реакційність“ у розумінні діяматчиків, то й тоді не можна сказати, що раціоналізм був завжди ознакою поступового, революційного розвитку. Напр., справжнім противником загнилого французького абсолютизму був не раціоналізм, не його літературна відміна — класицизм, і навіть не так Вольтер, як „емоціоналіст“ Руссо, як пізніше найорганічнішим противником реставрації був романтик Гюго. Навіть націонал-соціалізм, попри всі свої циркові містифікації, є наскрізь раціоналістичний і в своєму „волюнтаризмі“ (що викорінює властивий голос „серця“), і в своїй зоотехнічній раціоналізації проблеми раси та людини.

Беручи індивідуальне, конкретне за основу, воюючи за гідність людської одиниці, ніколи Юркевич не був адептом переборщеного антисоціального індивідуалізму, що стає в непримиренну позицію до колективу і до вселюдського, Юркевич вважає, що ще в первісному роді, де людина не виділялась, як індивідуальність, із загалу, зачався моральний розвиток людини в напрямі гармонійного зв'язку зі світом, що був і поза родом. Цей моральний розвиток ішов упарі з історичним ростом людини, як індивідуальності. На зорі людства індивідуальне дрімало в надрах роду і племени, з загалу якого людина зуміла виділити себе в результаті тисячолітніх зусиль і росту. Теза Юркевича, що колективна людина була „спершу“, а повна індивідуальність прийшла пізніше та що поширення вродженого почуття людськості у роді на весь світ ішло в парі з історичним ростом індивідуальности, ця теза є будуючою для нашого сьогоднішнього світогляду. Повноцінна здорова людська особистість є передумовою такого ж здорового суспільства. Ця ніби загально-прийнята істина, яку і діяматчики декларують не менш за своїх противників, на практиці зовсім не береться до уваги, і ніколи так як сьогодні особистість не була так роздавлена тим загальним, вселюдським, інтегральним (байдуже — тоталітарним чи демократичним) капіталізмом і соціалізмом. Коли в первісному роді

людина вважала своїм добром і щастям — добро і щастя загалу, то це тому, що той рід був сам індивідуальний, відносно невеликий, і, що головне, був цілковито на службі свого рідного члена. Цього аж ніяк не можна сказати про сучасне людство, про сучасну насильну несвідому (капіталізм) і свідому (соціалізм) колективізацію людини, яка відкидає особистість до первісного стану, не даючи тій особистості гармонії первісної людини. Факт насильного злиття та асиміляції націй і усуспільненої людини в той самий спосіб, що й машини, є ознакою страшної недуги сучасного людства, разом і з ознакою морального занепаду та росту звіринних егоїстичних елементів у її психічній природі. До якої близької ролі тут може дійти „розум“ і створена ним цивілізація — показує нам безсердечна метода експериментальної медицини в німецьких кацетах та соціалістичне плянове індустріальне освоєння Арктики в східно-европейських кáцетах. Первісні канібали не їли членів свого роду. В соціалістичному сьогоднішньому суспільстві маємо факти, коли мати їла своїх дітей, брат брата і т. д. Не говоримо вже про систему визиску людини людиною (капіталізм) чи людини державою (соціалізм), який (визиск) є нічим іншим, як узлагідненням і замаскованим людоїдством.

З „плюралістичних“ принципів Юркевича, за якими шляхи до „загальної правди“ є індивідуальні, випливає висновок, що гармонійний уклад людей, націй і людства має свою надійну базу в деяких сторонах людської психічної природи, але здійснення такого укладу залежить від того, чи гарантує він повноцінний і своєрідний індивідуальний розвиток людей і націй. До цього гармонійного ладу лежить шлях не „згори“, а „знизу“, не від отари, а від людини.

Ми бачимо, що філософія Юркевича прямує дорогою великої і багатонадійної (хоч і не розробленої) української традиції, такої цінної в обличчі страшної сучасної кризи суспільства і особистості. Юркевич, за часів якого ця криза була ще в прихованому стані, ніби хотів запобігти грядучому грізному лихові. Його погляди прямували далеко наперед, пробивали нові шляхи. І ми, українці, повинні особливо шкодувати, що не знайшлося в нас досі активних дослідників-спадкоємців філософа. Адже характер світогляду цієї людини, що була далеко в стороні від українського руху, є цілком український і багато більше важить для нашого національного духового самовизначення, ніж многотомні писання багатьох націоналістичних і космополітичних учасників українського визвольного руху. Цікаво, що в наші дні творчість групи Хвильового перегукується з поглядами Юркевича і в поставі етичних проблем (трагізм новелі „Я“ випливає з антиприродної переваги „розуму“ над „серцем“, якому „розум“

продиктував неприродні для серця обов'язки), емоційна романтика вітажму, постійне ховання кінців душевних переживань героїв у підсвідомому, яке Хвильовий теж розцінює як дуже позитивну сферу, велика роля інтуїції, джерела естетичного і т. д. Сьогодні Юркевич починає входити (насамперед завдяки працям Чижевського) в українську культуру, як могутнє підсилення для неї.

Але в його часи розгулювалися якраз протилежні світогляди. А по його смерті філософія і зовсім була вийшла з моди. „За цих часів (1860-90 рр., Ю. Д.), — пише Чижевський, — вже не було віри в можливість універсальної філософічної системи. Як побачимо пізніше, фахова філософія „розсипалася“, розбіглася окремими науками, фахами“ (*ibid.* ст. 86).

Це вже були якраз часи Драгоманова і його покоління.

ПОРФІРІЙ ГОРОТАК

ОСТРІВНА БАЛЯДА

А. Острівському.

Пахне вітер безмежним простором.
Чуєш боцманів посвист? Під мол
підплыва мій човен. *Mio sogo!*
І король покидає престол!..

У твоїх вже обіймах пекучих
я страшноту усю спопелив.
Прощавай! Прощавай! До сліпучих
і непевних спішу островів.

— Ну ж як хочеш... іди... та вертайся...
Де ти знайдеш обійми такі?
На Гаваях, Тагіті згадай все:
як у днях ми прожили віки.

А на доказ, що в пам'яті, леле,
ти мене побіч іншої мав, —
привези ти мені укелеле
і гавайську запону із трав.

А на знак, що в останнім екстазі
ти не зрадив перлистий мій сміх, —
привези у нефритовій вазі
мені очі коханок твоїх.

19. X. 38.

РЕЦЕНЗІЇ

МИХ. СИТНИК — „ВІДЛІТАЮТЬ ПТИЦІ“, поезії, Гамбург — Гайденав, 1946.

Гарно видана Міт. - Мист. Об'єднанням у Гайденав збірка/поезій молодого поета звертає на себе увагу своїм зовнішнім виглядом і приваблює читача пробіти зором усі її 93 сторінки.

Два вірші „Ми“ і „25. 5. 1926“, поміщені на початку, наче вступ, заповідають, що збірка навіяна глибоким патріотизмом, а шість хронологічно пов'язаних між собою розділів дають перегляд творчості поета.

Перші поезії Ситника народжуються тоді, „коли палають звітрени багаття з підпалених мужичих хат“ і коли ... „нового життя початок тривогою закам'янів, сипнувши іопелом свій гнів, завмер прославлений Хрешчатик“. Дальші твори збирає поет „по чужих дорогах“.

В поезіях Ситника шовковою ниткою снується палка любов до батьківщини і пробивається глибока туга за нею. Але ця туга не є такою, яку маює польський поет Б. Залескі, що „українець не на Україні і вік свій проплаче, і марно згине“. Вірші Ситника наповні іншою тugoю: він тужить не як сентиментальна, зламана долею людина, а лише як повний віри вояк-бойовик, якому на посту вважається всіма привабами рідний край.

Слід підкреслити, що вірші Ситника читаються незвичайно легко і приємно. Вони не належать до тієї поезії, що відноситься до категорії кабінетних чи лябораторійних „шукань“—це спів вільного вітру в степу. Вони відзначаються легкістю стилю і ясністю думки. Уміло підібрани художні засоби надають образам відповідної плястики і викликають сильні зорові та слухові враження. Заслуговує на увагу й те, що вірші Ситника, за малими винятками, грають свіжою кров'ю і соками рідної землі. Мова їх—гарна, лише зрідка, де-не-де проскочить русизм (неловко, цеп).

Складається враження, що Ситник—це поет у „селянській світі“, з селянською душою і з „селянським розмахом“.

Олексій Сацюк.

ПЕТРО ВОЛИНЯК. „ЗЕМЛЯ КЛИЧЕ“, Оповідання. В-во „Нові Дні“, Зальбург, 1947 р., стор. 64, наклад 2500.

У збірці оповідань П. Волиняка „Земля кличе“ всього чотири оповідання: „На хуторі“, „Земля кличе“, „Лист з Волині“, „В тайзі“ і фрагмент „Де предки спочили“.

З поміж цих оповідань на пильнішу увагу заслуговують два: „На хуторі“—ешізд з життя Сковороди і „Лист з Волині“—образок з недавнього минулого на українських землях.

В оповіданні „На хуторі“ автор дався спокусити доволі важкій і небезпечній темі з життя великого українського філософа Григорія Сковороди. Небезпечна ця тема тому, що молодий письменник легко може впасти в схематичність, в декламацію та „філософське“ метикування. Це грозить і досвідченому письменникові, не тільки молодому. На щастя, автор зручно виминув цю небезпеку.

Темою оповідання є останні хвилини життя Сковороди, остання, сказати б, утеча від того світу, що постійно ловив його і не міг спіймати. Григорій був людиною не від цього матеріального світу. Його не цікавлять ні друзі, ні банкети, ні забави, які друзі, учні і приклонники влаштовували для нього. Григорій утікає від них, утікає в світ природи, де він може побути насамоті та, спостерігаючи Велику Красу, подивляти її Творця, з яким прагне з'єднання. Природа теж полонює його, теж „ловить“ його і не пускає від себе, але Григорій має силу і від неї вирватись. Бо він сильний духом, а Дух це все, плоть—ніщо. Григорій готується до смерті так само спокійно і безпристрастно, як спокійно і безпристрасно жив. Умирає достойно, як слід умирати великому мислителеві, що кінець цього земного життя вважає тільки за перехід до життя вічного, що суть бачить не в тимчасовості цього матеріального світу, а у вічності духового.

Образ Григорія вийшов досить виразно і живо, оскільки це взагалі можливе в такому короткому оповіданні.

Протиставляючи йому образ світу, що ловив Григорія, автор показав може трохи зареалістично, наче б трохи запримітивно, через те образ Григорія не виходить такий величний, як повинен би вийти. А все таки оповідання вдале й вартісне. Залишає в читача цілком позитивне враження.

В „Листі з Волині“ автор дає гарний образок із сучасного життя українського народу на рідніх землях. Одні володарі відходять, інші приходять і заводять новий лад. Тема оповідання—нищення старого порядку, який залишився ще, руйнація родини, приватної власності... Оповідання викликає глибоке враження. Не так тому, що автор змальовує всім до болю відомі й знайомі речі, як радше тому, що він їх показує крізь призму відчування й переживання дітей, в яких відбирають батька-матір, рідню хату та їх самих роз'єднують і вміщають окремо, кого в дитячих садках, а кого на... свинарнику. Оці переживання дітей по втраті батьків та ріднього гнізда автор зумів сам глибоко відчути й пережити та вдало й переконливо змалювати.

Оповідання „В тайзі“ змальовує втечу засланця з таборів. Тема не нова й сюжет не складний. Важко молодому письменникові дати тут щось особливого. А надто, що автор пішов за шаблоном—такі теми звичайно бачимо в такому саме опрацюванні. Утікач утікає,

обов'язково зимою, в заметіль, обов'язково без харчів, бо й звідки їх вяти, боячись погоні—невже міг би хто в таку заметіль гнатись за ним?—втікає витрачає останні сили без відпочинку й врешті вичерпаний до останку... умирає? Ні, кілька кроків далі з'являється, як на замовлення, землянка, а в ній такі самі втікачі, які врятували нашого героя, а тому, що якраз свят-вечір, у них з'являється відро рижової куті й узвару. Цікаво, де воли це взяли серед безлюдних просторів узимку. Неслі з собою? Купили? Хто його знає,—автор не виявляє. В старо-грецькій драмі не називають „*deus ex machina*“, але в сучасній літературі цього засобу вже ніхто не вживає, а як і вживає, то більше правдо подібно, вмотивовано. Автор не повинен лакомитись на такі дешеві ефекти, бо вони вже нікого не переконують.

В оповіданні „Земля кличе“, яке мало надавати тону всій збірці, автор опрацьовує тему, яка в нашій літературі дуже часта й занадто вже відома. Авторове оповідання не задовольняє, тим більше, що ця тема була вже в багато кращому опрацюванні. Якщо нема змоги підійти до такої теми якось по-новому, то краще її залишити. Волинякові не треба бути епігоном, якщо він може бути оригінальним письменником. Легко написати якесь оповідання, але важче написати цікаве оповідання. Від Волиняка сподіваємося чогось цікавішого.

В цілому треба сказати, що збірка могла б бути краща, якби автор хотів більше попрацювати та підшукати більше цікавих тем. „Хожденіс“ протоптаними стариими дорогами хай залишиться графоманам, а письменникам, що мають хист, треба шукати нових доріг і нових способів вияву. Інакше це буде тупцювання на місці.

Б. Р.

Б. РОМАНЕНЧУК, „УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО“. Частина I, стор. 168, Інсбрук. 1946. (Цикльостильне видання).

Підручники з історії українського письменства були й лишаються вузьким місцем культурно-освітньої праці, а особливо недостача їх відчувається на еміграції. Кашітанальні праці в цій ділянці (Грушевського, Возняка, Єфремова) належать до першої половини 20-х років, після того не перевидавалися і стали дослівно бібліографічною рідкістю. Ще гірше з підручниками популярними, розрахованими на масового читача. Книжка Б. Романенчука бодай частково заповнює цю прогалину. Автор поставив собі завдання дати такий підручник для школ і самоосвіти і з цим завданням зовсім добре справився. Книжка написана приступною мовою, виклад легкий і цікавий. Виходячи з наставлення на найширше коло читачів, автор зовсім слушно подає багато художніх текстів. А що ці тексти, особливо з книжкої доби, для непідготовленого читача досить важкі в оригінальномузвучанні, їх в більшості заступлено добрими перекладами на сучасну

літературну мову або художніми переспівами іншіших письменників. Особливо вдалим нам здається вибір з багатьох інших переспів у „Слова о полку Ігоревім“ Наталі Забіли. Добір авторів і аналізованих творів так само не викликає застережень. Можна б побажати лише однієї поправки в наступному виданні. В українській літературі до Котляревського є три найвизначніші появі: „Слово о полку Ігоревім“, Іван Вишенський і Григорій Сковорода. Якщо першим двом авторам уділяє досить місця в межах, можливих для такого розміру книжки, то Сковорода схарактеризований надто вже стисло, рівно стільки як Некрашевич, про якого в такому підручнику вистачає згадати лише побіжно.

Технічне виконання книжки не цілком задовільне, але непривітний цикльостиль ховається за прекрасною обкладинкою художника С. Гординського.

Сподіватимемось, що відділ культурно-освітньої праці прискорить видання дальших двох частин цього потрібного підручника.

І. Кошелівець.

I. БАГРЯНИЙ, „ЗОЛОТИЙ БУМЕРАНГ“, поезії, видавництво „Прометей“ 1946, стор. 178, другий наклад 1500.

Книга Івана Багряного „Золотий бумеранг“ складається з найрізноманітнішої якості поезій від незабутньо-прекрасних до бездарно-безбарвних.

В цьому різниця між Багряним і маленькими нашими поетами: у маленьких все однакове, нема чим захопитись, і нема до чого причепитись.

Самою ранньою (дата 1925) серед вміщених в збірці поезій є „Рибалки“. Беремо на себе сміливість ствердити, що це коли не найкраща, то у всякому разі одна з найкращих речей Багряного. До того ж гатунку, що й „Рибалки“, слід віднести „Перепілка в житі“, поему „Монголія“, початок уривку з „Вандеї“ і деякі інші речі.

Правда, критикою ці речі визнані як „Багряний на пів-голосу“, „жодне нове слово в поезії“ і т. п. Але ми знаходимо в цих поезіях оригінальність, самобутність, свіжість. Ці поезії розцінюємо як прекрасні. Не шукаємо логічних виправдовувань такій оцінці: естетичне почуття не можна нічим пояснити, його можна лише констатувати. Коефіцієнт прекрасного є, слава Богу, невловимим.

На жаль, дальший розвиток Багряного як поета пішов по тих напрямних, що вже в ранній його творчості виявилися в такій поезії як „Дівчині“. Там зустрічаємо всі атрибути модерного поета: асонанси, рими нерівноскладові, подвійні метафори і всю ту каламуть образів, що, перешкоджаючи вдивитись у твір до дна, створюють фікцію глибини.

Лиш не завжди глибоко там, де не видно дна! Ми не хочемо, боронь Боже, шукати в поезії логіки, але ми не хочемо також знаходити в ній алогізмів. Спробуймо, наприклад, якось уяснити собі вираз „сонця сальви“. Припустимо: ми сидимо в темному п'омешканні, і хтось раптово відчинить вікошниці, або ми з темнотиувійдемо до кімнати з вікнами на південь. Так, лише так, може повстати уява про „сонця сальви“: передумовою цих сальв мають бути яскравість світла і його несподіваність. У Багряного немає ні того, ні другого: тривалість дії (чекання), і обставини (час вечірній) ніяк сонячних сальв не обумовлюють, а, навпаки, виключають.

Багряний не належить до тих поетів, що їх твори для повного розуміння треба кілька разів перечитувати. Аналізуючи Багряного, в деяких поезіях, що нам спочатку здались бездоганними, знаходимо ми непоправні недоліки. Так, наприклад, „Баляди про серде“ зробила на нас спершу незвичайне враження. Нам захотілось провести паралелі між балядою Багряного і відомими нам поезіями на цю ж тему. Нам згадалось „Біле покривало“ Гартмана. Згадалась інша постать матері і її „свята омана“. І такою блідою і штучною стала відразу „Баляди про серде“. В чім же її слабість? „Баляди про серде“ є твором двохвершинним. В ній два мотиви: 1) мотив в'язня, що не зважаючи на прокляття матері залишається непохитним, 2) мотив матері, що знаходить серце страченого сина. Зв'язок між частинами баляди—штучний. Для того, щоб мати могла знайти й поховати серце замученого сина, їй зовсім не потрібно було цього сина проклинати. Ту ж саму штучність бачимо у вислові „І будеш ти, синку, покірний, як пес!..“ Звідки в благаюче-облесливій мові матері може взятись така прямолінійність? Прокляття матері не посилює враження, а, навпаки, ослаблює: образ матері стає негативним, і трагедія сина, що іде всупереч материним молінням, замість поглиблюватись—мілішає.

В пляні нашої рецензії не маємо змоги зупинитись на кожній з поезій „Золотого Бумерангу“ зокрема. Зробимо лише деякі завваги. В розділі „В поті чола“ знаходимо, за винятком окремих місць, піт чола (авторового) і більш нічого.

„Собачий банкет“—річ надзвичайної сили, до деякої міри ослаблена важкою формою (безкінцястопний ямб).

Неприємно вражає свідомий гройянізм: жонглювання словом „естет“ там, де жодного естетизму немає, вирази типу „любов препана“ або „махорки тиміям“ (звідси недалеко і до московського: „я похабную надпись заборную обращаю в священный исалом“).

Особливо багатою є фоніка Багряного.

Не шукаймо у „Золотому Бумерангу“ чогось, що не підпорядковувалось би законам поетики. Але „образи“ на зразок „на сонці сідають гави“, ламаний рядок, нічим не стримана свобода ритму ство-

рюють місцями враження антиестетичне і наводять на сумні роздуми, які торкаються не тільки Багряного, а й багатьох інших сучасних поетів.

Коротко: Фрідріх Ніцше казав колись: „Для того, щоб вродити зірку, що танцює,—треба носити в собі хаос“: Наші поети родять хаос і вважають себе танцюючими зірками.

І. Качуровський

Х Р О Н И К А

Гастрольна подорож театральної студії Й. Гірняка

В половині січня виїхала з Ляндеку до Баварії Театральна Студія реж. Йосига Гірняка, підсумувавши свою річну працю прем'єрою комедії Гольдоні „Слуга двох панів“. В репертуарі студії, крім згаданої п'єси, трагедія „Маті і я“ (інсценізація Ю. Дивнича та І. Кошелівця за творами Хвильового), дві ревії І. Алексевича—„Блакитна авантюра“, „Сон української ночі“ та рецитація „Гайдамаків“ Т. Шевченка.

З величезним усіхом студія продемонструвала вже своє мистецтво перед українськими глядачами Нового-Ульму, Авгсбургу, Регенсбургу, Ашаффенбургу та інших осередків.. Вся українська преса, зокрема газети „Українська Трибуна“ і „Українські Вісті“, одностайно відзначають високий мистецький рівень постав молодого творчого колективу, вихованого майстрами української сцени Й. Гірняком і Л. Добровольською.

Б. Подоляк у числі від 23. 2. „Українських Вістей“ такими словами закінчує велику статтю про постави студії Й. Гірняка:

„Про постави театру-студії Гірняка можна і хочеться писати багато. Надто це молодий, творчий і хвилюючий театр. Театр—це рух, творчий експеримент і шукання досконалого ставить в основу своєї сценічної практики. Але нічого не існує поза активною ідейною функцією театру. Це засада „Березоля“. Засада Л. Курбаса. В цьому глибині й перспективність студії. Цим вона вже завоювала глядача, цим вона його остаточно переможе.

Громадська честь і обов'язок нашого організованого громадянства на еміграції всіма можливими засобами допомогти студії. І морально і матеріально. Це теж буде свідоцтвом нашої культурної і політичної зрілости“.

П з'їзд М У Р' у

15-16 березня ц. р. в Новому Ульмі відбувся II з'їзд членів і кандидатів МУР'у (Мистецький Український Рух). З'їзд розпочався вступним словом Голови МУР'у Уласа Самчука і оголошенням чи-

сленних привітань від ВУАН, від СУЖ'у, від ОМУС'у та ін. Потім вислухано три доповіді про підсумки літературного року: проф. В. Державина, проф. Ю. Шереха і Ю. Косача, що спинявся на пи-

таннях драматургій. У дискусіях взяли участь Л. Коваленко, проф. Порський, Ю. Дивнич, І. Багряний, В. Чапленко, Б. Подоляк та ін.

Другого дні з'їзду заслухано загальний звіт Правління МУР'у (Улас Самчук) і організаційний звіт (І. Костецький). Висловивши довір'я правлінню МУР'у за його минулу діяльність, з'їзд приступив до виборів нового Правління і Реві-

зійної комісії. На голову аклямаций всіх присутніх обрано Уласа Самчука; членами Правління обрано: Ю. Шереха, Б. Подоляка, Ю. Дивнича, С. Гординського, Ю. Косача; кандидатами: В. Державина і Я. Славутича.

До Ревізійної комісії обрані члени: Ф. Дудко, В. Домонтович, Д. Гуменна; кандидати: Ю. Клен і В. Чапленко.

Річниця смерти О. Дорошкевича

2 квітня минає рік з дня смерті визначного українського вченого, доктора філологічних наук, професора Олександра Дорошкевича. Наукову діяльність О. Дорошкевич розпочав ще бувши студентом історично-філологічного факультету Київського Університету. Перша його друкована праця з'явилася 1915 року.

Заслуги О. Дорошкевича в розвитку українського літературо-

знавства дуже великі. Зокрема відомі його наукові праці про творчість Шевченка, Марка Вовчка, Куліша, Драгоманова, Карпенка-Карого, Коцюбинського, Самійленка та інших українських класиків.

О. Дорошкевич був визначним педагогом. Останні роки свого життя він стояв на чолі катедри української літератури Київського Університету ім. Т. Шевченка.

* * *

і Юру Г. та композитора Ревуцького Л.

* * *

До роковин советської армії Держлітвидав УРСР видав книгу поезій відомого українського поета Андрія Малишка— „Чотири літа“.

ЛІТЕРАТУРНА
ІСКУССТВА
ІІІ. НІМЧЕ
Б. ВІД

БІБЛІОГРАФІЯ

В цьому відділі будемо занотовувати всякі книжкові та газетні появі, які виходять на еміграції. З уваги на загальний інтерес, який має бібліографія, просимо всі українські видавництва на еміграції присилати нам книжки, журнали й часописи до занотовування.

Редакція.

ЕВЕНТУАЛЬНИЙ ІВАН: „Байки і сатири“ (Ляндек 1947), 150 x 107, 40 стор, накладом автора (цикльостильне видання).

РОМАНЕНЧУК БОГДАН: „Українське письменство“, популярний нарис для самоосвіти, I част. Стара доба (до Котляревського), друге виправлене і доповнене видання, Інсбрук 1946 (47), 200 x 140, 168 стор. (цикльостильне видання).

ВОЛИНЯК ПЕТРО: „Земля кличе“, оповідання. Видавництво „Нові Дні“, Зальцбург 1946(47), 145 x 105, 61 (3) ст. Обкладинка арт. мал. М. Бутовича, наклад 2500 (друк).

ЛУГОВИЙ ОЛЕКСАНДР: „Безхатній“ (Діти степу), повість з життя українців у Канаді, в двох частинах. Нагороджена на літературному конкурсі українського народного союзу З'єдн. Держ. у квітні 1945 року, (Канада, Альберта 1946) 230 x 955, 297(7) ст. Друк: Alberta Printing CO 10345—96 in Edmonton, Alberta, Canada.

ГОГОЛЬ МИКОЛА: „Сорочинський ярмарок“, повість. Видавництво „Нові Дні“, Зальцбург 1947, 26 стор., наклад 2000 (друк).

П. Ч. Еспансько - український словник. Видавництво „Нові Дні“, Зальцбург, 1947 р, стор. 204 (4), наклад 3000.

ДО ЗБРОЇ. Журнал для українського віяцтва на чужині. Рік II. Січень 1947, ч. 1 (9), 230 x 170, 64 ст. Видання закордонного представництва УГВР.

ГЕТЬМАНЕЦЬ ПЕТРО: „Мої повстанські марші“ (лірика грудня) Київ—Львів 1946, 210 x 145, 47 (1) ст. В-во „До зброї“. Передрук краєвого видання.

ВУЗОЛ ГОРДІЙ: „В обіймах давуна“. (Відбиток минулоД дійсності) В трьох частинах. Видавництво „Промінь—БС. Айрес 1946, 180 x 130, 126 (2) ст. Друкарня не позначена.

ЗВЕНО. Література, мистецтво, критика. Орган Об'єднання Українських Письменників „МУР“ на Австрію. Ч. 1 (6) 1947, Інсбрук, 290 x 210, 68 стор. (цикльостильне видання).

ХОРС. Красне письменство та мистецтво. Квартальник. Видавництво „Українське Слово“, ч. 1. Жовтень 1946 (Регенсбург) 207 x 148, 192 ст. Друк: Mittelbayerische Zeitung, Regensburg (нач. ред. Юрій Корибут).

ЕВЕНТУАЛЬНИЙ ІВАН: „Милосердний зайчик“ та інші дитячі казки (Ляндек 1947), 150 x 103, 16 ст. (Накладом автора, цикльостильне видання).

З М І С Т

Стор.

Микола Зеров — У травні	3
Леконт де Ліль — Клеаріста	4
Олена Звичайна — Золотий потічок	5
Юрій Клен — З поеми „Попіл імперій“	20
Алесь Салавей — Гудуть, дзвенять Софії дзвони	25
Ю - Янг - Сію — Голоси серця	26
Р. М. Рільке — Люблю слова	27
Леся Українка — Якутська поема	28
Н. Геркен — Патриціянська поезія, або дві стихії в творчості Юрія Клена	32
Іван Кошелівець — Нотатки про український роман .	45
Борис Олександрів — З книги „На чужих дорогах“ .	
Юрій Дивнич — Відгук у майбутнє	51
Порfirій Горотак — Острівна баляда	67
Р е ц е н з і ї	68
Х р о н і к а	73
Б і б л і о г р а ф і я	75

